

เชิงของ : ชาติพันธุ์และการค้าที่ชายแดน

รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ

“อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย”

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โสภิตา วีรกุลเทวัญ

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 กระบวนการกลายเป็นเมืองชายแดนเชียงใหม่	19
ยุคการปกครองแบบนครรัฐ	19
ยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่	26
ยุคสงครามคอมมิวนิสต์	35
ยุคการค้าเสรีสู่สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ	39
สรุป	41
บทที่ 3 ชชาติพันธุ์ : ความสัมพันธ์ภายในและข้ามกลุ่ม	42
ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์	43
การสร้างชุมชน	43
การสร้างเครือข่าย	55
ความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์	60
สวนส้ม: พื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่ม	60
กลุ่มรักษ์เชียงใหม่ : การสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ของท้องถิ่น	64
สรุป	65
บทที่ 4 พรหมแดนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ชายแดน	66
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคสงครามฝรั่งเศสสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์	67
กลุ่มคนผู้หนีภัยสงคราม	69
กลุ่มทหารรับจ้าง : อัตลักษณ์ทางการเมืองในยุคสงครามเย็น	72
กลุ่มคนท้องถิ่นในเชียงใหม่	77
กลุ่มชาติพันธุ์กับความสัมพันธ์ข้ามพรหมแดนรัฐชาติ	80
พื้นที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ	82
พื้นที่ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน	85
สรุป	89

บทที่ 5 วิธีการค้าที่เชียงของ	92
เชียงของกับสถานการณ์การค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบนในยุคอาณานิคม	93
จากปลายยุคอาณานิคมสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์	95
เปิดพรมแดนทางการค้า	97
การค้าที่หลายหน้า	98
การค้าระหว่างเชียงของและเมืองต่าง ๆ ในลาว	101
การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนรอบนอก	107
การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ	111
การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ	113
ยุคGMSและเขตเศรษฐกิจพิเศษ	115
สรุป	119
 บทที่ 6 ผู้หญิงกับความต่อเนื่องบนพื้นที่ทางการค้า	 122
การค้า “ข้ามพรมแดน” ทศวรรษ 2540	125
แม่ค้าคนกลางจากฝั่งเชียงของ	126
แม่ค้าเคลื่อนที่จากฝั่งลาว	130
ความทรงจำของแม่ค้าจากวัยสาวสู่วัยกลางคน	135
แม่ค้าหายไป? การเปลี่ยนแปลงของการค้า “ข้ามพรมแดน”	136
สรุป	137
 บทที่ 7 สรุป	 140
 บรรณานุกรม	 148

บทที่ 1

บทนำ

เชียงของเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย และเป็นเมืองชายแดนไทย-ลาวโดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขตดินแดน เมืองแห่งนี้อยู่ตรงข้ามกับเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ชีวิตของผู้คนในเมืองเชียงของมีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนข้ามพรมแดนไทย ลาว และจีนมาเป็นเวลาหลายร้อยปีตั้งแต่ก่อนกำเนิดเส้นพรมแดนของความเป็นรัฐจวบจนถึงปัจจุบัน

หากเริ่มต้นทำความเข้าใจกับเมืองเชียงของในระดับมหภาคพบว่า เมืองแห่งนี้ได้รับการบรรจุอยู่ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดนภายใต้นโยบายระดับภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบนตามแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ แนวคิดนี้เริ่มต้นในช่วงต้นทศวรรษ 2530 โดยมีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงเศรษฐกิจระหว่าง 4 ประเทศ ได้แก่ ไทย ลาว จีน และพม่า ต่อมาในปี.ศ.2535 ได้ขยายความร่วมมือเพิ่มอีกสองประเทศคือ เวียดนามและกัมพูชา ทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (Great Mekong Sub-region Cooperation Program หรือ GMS) โดยการสนับสนุนของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียหรือ ADB เพื่อจัดทำกรอบแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาความร่วมมือใน 7 สาขาที่มีศักยภาพ ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง พลังงาน การสื่อสารโทรคมนาคม การท่องเที่ยว การค้า การลงทุน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Asian Development Bank, 2002)

นโยบายร่วมในระดับอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงได้นำมาซึ่งแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาในระดับประเทศ ระดับจังหวัดและระดับอำเภอ เช่น สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำหนดเสนอกรอบการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนจังหวัดเชียงราย อันนำมาสู่แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

รูปธรรมของแนวทางการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การก่อสร้างถนนหนทางเพื่อเชื่อมโยงระหว่างอำเภอในจังหวัดเชียงราย การก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงเพื่อเชื่อมระหว่างเชียงของในฝั่งไทยและเมืองห้วยทรายในฝั่งลาวซึ่งตามแผนงานคาดว่าจะเสร็จราวปีพ.ศ.2550 ตลอดจนรวมถึงการพัฒนาการคมนาคมทางน้ำในแม่น้ำโขงทั้งภายในประเทศ ได้แก่ อำเภอเชียงแสน อำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่น และระหว่างประเทศ ได้แก่ หลวงพระบาง-เวียงแก่น-เชียงของ-เชียงแสน-สามเหลี่ยมทองคำ-พม่าและจีน

เป้าหมายของแนวทางการพัฒนาภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อลดปัญหาความยากจนและนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามที่โครงการความร่วมมือด้านเศรษฐกิจระดับอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงกล่าวถึง

นั้น ได้พยายามสร้างวิสัยทัศน์ให้อำเภอเชียงของจาก “อำเภอชายแดน” เป็น “ประตูคมนาคมสู่อินโดจีนตอนบน”, เป็น “ศูนย์กลางการค้าชายแดน” และเป็น “แหล่งท่องเที่ยว” ที่สำคัญของประเทศ

ย้อนหลังไปเกือบทศวรรษ ช่วงปี พ.ศ.2537 เราได้พบจินตนาการการค้าไร้พรมแดนของบรรดานักธุรกิจ นักลงทุนกลุ่มต่าง ๆ และนักวิชาการหลายสาขา ในห้องสี่เหลี่ยมของการสัมมนานับครั้งไม่ถ้วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของนักธุรกิจเชียงรายนับเป็นกลุ่มคนสำคัญที่ออกแรงผลักดันในภาคปฏิบัติการของนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเพื่อให้จังหวัดเชียงรายเป็นศูนย์กลางของสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ (ธเนศ, 2537) ถัดมาเกือบ 10 ปี ภาพฝันเหล่านั้นได้ทยอยปรากฏตัวขึ้น

หากเปรียบเทียบอำเภอเชียงของกับอำเภอชายแดนข้างเคียงอื่น ๆ ในจังหวัดเชียงราย ได้แก่ อำเภอแม่สาย และอำเภอเชียงแสน จะเห็นความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่สองแห่งได้ชัดเจนมากกว่า กล่าวคือ อำเภอชายแดนทั้งสองแห่งได้เผชิญหน้ากับโครงการพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบจนทำให้ภาพลักษณ์ของเมืองในแบบเดิมถูกแทนที่ด้วยภาพลักษณ์ใหม่ภายใต้นโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เช่น ภาพลักษณ์ใหม่ของเชียงแสนในฐานะที่เป็นท่าเรือขนาดใหญ่สำหรับขนส่งสินค้าที่สำคัญไปยังจีนถือเป็นภาพลักษณ์ที่โดดเด่นมากกว่าความเป็นเมืองเก่าของเชียงแสน หรือการเป็นศูนย์กลางการค้าสินค้านานาชาติที่มีชื่อเสียงในแม่สาย ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับจังหวัดท่าขี้เหล็กของพม่า ภาพลักษณ์เช่นนี้ได้เข้ามาแทนความเป็นเหนือสุดแดนสยามที่เป็นสัญลักษณ์ปลายทางของแม่สาย

สำหรับอำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่น ซึ่งเป็นสองอำเภอสุดท้ายในเขตชายแดนไทย-ลาวของจังหวัดเชียงรายนับได้ว่าเป็นสองเมืองสุดท้ายที่อยู่ “ระหว่างทาง” ของแนวนโยบายการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โดยเมืองเชียงของได้ถูกสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของความเป็นเมืองท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นเมืองผ่านเพื่อข้ามไปยังฝั่งห้วยทรายหรือล่องเรือไปยังหลวงพระบางของฝั่งลาว ดังเช่นการปรับปรุงท่าเรือปากนอกเหนือจากการเป็นท่าเรือสินค้าให้เป็นท่าสำหรับเรือท่องเที่ยวไปยังหลวงพระบาง หรือข้ามฝั่งไปยังเมืองห้วยทรายเพื่อต่อรถโดยสารไปยังเมืองอื่น ๆ ในลาวและเรือไปออกยังตอนใต้ของจีน การสถาปนาการท่องเที่ยวที่ทำจับปลาบึกบ้านหาดไคร้โดยสร้างพิพิธภัณฑ์ปลาบึก และการนำผ้าทอไทลื้อและวัฒนธรรมของหมู่บ้านไทลื้อมาเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว

ในแง่ของการพัฒนาเชียงของไปสู่ “ประตูคมนาคมสู่อินโดจีนตอนบน” ยังไม่เกิดขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ กล่าวคือปัจจุบันเชียงของมีเพียงท่าเรือปากสำหรับการเทียบท่าของเรือสินค้าซึ่งสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2532 และต่อมาในราวปี พ.ศ.2540 ได้มีความพยายามก่อสร้างคลังเก็บสินค้าบริเวณท่าเรือแห่งนี้ แต่ถูกคัดค้านจากกลุ่มคนเชียงของจนกระทั่งต้องยกเลิกโครงการดังกล่าวไป ด้วยเหตุนี้ทำให้เชียงของในปีพ.ศ.2546 ยังมีบรรยากาศของความเป็นเมืองบ้านนอกที่มีตลาดร้านรวงเล็ก ๆ กระจุกกระจาย มีกลุ่มชาติพันธุ์เดินสะพายผลผลิตใส่ตะกร้าลงจากดอยมาค้าขายในตลาดยามเช้า และมีแม่ค้าจากฝั่งลาวข้ามมาซื้อผลผลิตไปยังชายฝั่งตลาดห้วยทราย พร้อม ๆ กับที่นำผลผลิตของป่าสารพัดประเภทมา

ขายยังตลาดเชียงของ ภาพเหล่านี้ขึ้นอยู่กับงานขนส่งสินค้าอุปโภคบริโภค วัสดุก่อสร้างลงเรือข้ามไปยังฝั่งห้วยทราย ซึ่งดูเพียงผิวเผินราวกับว่าเป็นการค้าระหว่างเมืองสองฝั่งโขงคือเชียงของกับห้วยทราย

เหตุที่กล่าวว่าเชียงของอยู่ “ระหว่างทาง” ของการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเนื่องจาก แผนการพัฒนาหลายโครงการอยู่ระหว่างการดำเนินการ ยกตัวอย่างโครงการที่คาดว่าจะมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ได้แก่ การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาวระหว่างเมืองเชียงของและเมืองห้วยทราย สะพานข้ามแม่น้ำโขงสายนี้จะนำมาซึ่งการเปิดเส้นทางคมนาคมทางบกที่สำคัญ เนื่องจากสามารถเชื่อมต่อไปยังเมืองต่าง ๆ ในประเทศลาวและจีนได้อย่างสะดวก เพราะถนนหนทางในจีนตอนใต้ได้จัดทำไว้เรียบร้อยแล้ว ขณะที่บางโครงการได้ดำเนินการในประเทศเพื่อนบ้านแต่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนในแถบเชียงของ-เวียงแก่น ได้แก่ โครงการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เพื่อให้เรือสินค้าจากจีนขนาดตั้งแต่ 150 -500 ตันสามารถเดินเรือในแม่น้ำโขงเพื่อบรรทุกสินค้าออกไปขายได้อย่างสะดวกมากขึ้น แก่งหินที่เป็นอุปสรรคขวางกั้นการเดินเรือขนาดใหญ่ในแม่น้ำโขงได้แก่ แก่งคอนผีหลง ซึ่งอยู่ในแถบเมืองเชียงของ และอยู่ระหว่างการรอกการระเบิด หากมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในแม่น้ำโขงอย่างมโหฬารครั้งนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนเป็นอย่างมาก

ท่ามกลางการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงในแถบตอนใต้ของจีนและชายแดนลาว-พม่า ได้มีกระแสเสียงคัดค้านทั้งในระดับท้องถิ่นของผู้คนเชียงของที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาราว 60 หมู่บ้าน ตลอดจนเสียงคัดค้านในระดับนานาชาติที่เห็นความผิดปกติของระบบนิเวศตลอดจนวิกฤตของระดับน้ำในแม่น้ำโขงที่ปรากฏอย่างเด่นชัดอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนหลายแห่งในประเทศจีน และการระเบิดเกาะแก่งในประเทศเพื่อนบ้าน จะด้วยเหตุผลทางการเมืองหรือการคำนวณต้นทุนทางเศรษฐกิจถึงความคุ้มทุนหรือไม่ในการเดินหน้าระเบิดแก่งแม่น้ำโขงก็ตาม ในที่สุดราวปีพ.ศ.2547 ทางจีนได้สั่งระงับการระเบิดเกาะแก่งในแม่น้ำโขงบริเวณอำเภอเชียงของเป็นการชั่วคราว

ความเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงของภายใต้เงื่อนไขทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจในแต่ละช่วงเวลา ย่อมนำมาซึ่งชุดความสัมพันธ์ที่หลากหลายและซับซ้อนของผู้คนในพื้นที่และมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ที่ผ่านมามีงานศึกษาเกี่ยวกับเมืองเชียงของค่อนข้างจำกัด เช่น งานศึกษาที่เกี่ยวข้องในมิติทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม เช่นการศึกษาเกี่ยวกับผ้าทอไทลื้อในงานของทรงศักดิ์ (2529) งานศึกษาเกี่ยวกับการรักษาด้วยวิธีพื้นบ้านของจีนอพยพในวิทยานิพนธ์ของชูศักดิ์ (2537) เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้เป็นการทำความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรมในความหมายที่เป็นประเพณี หรือวิถีชีวิตด้านใดด้านหนึ่งและค่อนข้างมีความจำเพาะเจาะจงกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งตามการศึกษามิติทางวัฒนธรรมในแบบดั้งเดิม

สำหรับงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ได้แก่งานศึกษาผ่านแง่มุมของการค้าชายแดน เช่น งานของนิสิต (2541) โดยดูปัญหาการค้าชายแดนภาคเหนือตอนบน เพื่อสำรวจสภาพปัญหาโดยทั่วไปของการค้าชายแดนในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ น่านและแม่ฮ่องสอน นอกจากนี้ยังมีการเขียนของธนศวี เจริญเมือง (2538) งานชิ้นนี้เป็นงานที่อธิบายภาพรวมสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในยุคแรกและสำรวจเมืองการค้าสำคัญๆ ในอดีตของภูมิภาคนี้ที่ไม่ได้มีศูนย์กลางจำกัดอยู่เฉพาะเชียงใหม่เท่านั้น

สิ่งที่น่าสนใจในงานชิ้นนี้คือการหยิบยกประเด็นทางวัฒนธรรมในความหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ของผู้คนในดินแดนแถบนี้ เขาเสนอว่าดินแดนในแถบสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจนี้มีสิ่งที่เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมชายแดน (Border culture) ดำรงอยู่มาแต่เก่าก่อน และภายใต้นโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ วัฒนธรรมระดับโลกและระดับชาติจะแพร่ขยายรุกเข้าไปบริเวณชายแดนและมีผลทำให้วัฒนธรรมชายแดนถูกทำลายลง (ธนศ., 2538:231-233)

ขณะที่น่าเสียดายในงานเขียนของธนศ.จะให้อำนาจกับวัฒนธรรมระดับโลกกับวัฒนธรรมระดับชาติที่ทรงพลังและมีแนวโน้มทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ในงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเชียงของและสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ งานของ Andrew Walker (1999) กลับเห็นตรงกันข้ามงานชิ้นนี้ศึกษามุมมองของผู้คนในท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โดยศึกษาเส้นทางการค้าของกลุ่มแม่ค้าชาวลาวที่เดินทางมาฝั่งเชียงของเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคและนำไปขายยังฝั่งลาว เขาเสนอว่ากลุ่มคนเหล่านี้สามารถปรับตัวเข้ากับอำนาจรัฐทั้งสองรัฐได้เป็นอย่างดีรวมทั้งนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจยังได้เปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มคนในท้องถิ่นสามารถเข้าถึงเส้นทางการค้าได้โดยเฉพาะผู้หญิงชาวลาว ซึ่งที่ผ่านมาผู้หญิงถูกมองว่ามีบทบาทเฉพาะการค้าทางไกลเท่านั้นแต่จะไม่มีบทบาทในพื้นที่การค้าทางไกล ดังนั้นสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจจึงกลายเป็นพื้นที่สำหรับโอกาสในการมีบทบาทของผู้หญิงกลุ่มหนึ่ง

วิธีการศึกษาของ Walker น่าสนใจในแง่ของการตั้งต้นการศึกษาจากผู้คนในพื้นที่ชายแดนแทนที่จะทำการศึกษาจากมุมมองของอำนาจรัฐศูนย์กลาง หรือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐศูนย์กลางกับพื้นที่ดังเช่นที่ปรากฏในงานอื่น ๆ แต่ด้วยความที่ Walker มุ่งวิเคราะห์อำนาจของผู้คนในพื้นที่ชายแดนในการตีความการใช้อำนาจควบคุมของรัฐบาล ทำให้เขาไม่ได้ให้ความสนใจกับความแตกต่างของกลุ่มคนในท้องถิ่นมากนักจนดูราวกับว่า ความเป็นท้องถิ่นมีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และกลุ่มคนต่าง ๆ สามารถเข้าถึงพื้นที่ทางการค้าได้อย่างเท่าเทียมกัน ทั้งที่ในสภาพความเป็นจริง การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัยได้ก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมและการเข้าถึงทรัพยากรของผู้คนในพื้นที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงและความร่วมมือทางเศรษฐกิจแบบใหม่ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ได้นำมาซึ่งความสัมพันธ์ที่หลากหลายกลุ่มมากขึ้นและมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น หรือในอีกด้านหนึ่งก็คือ ความ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคนำมาสู่เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเข้าถึงและก่อให้เกิดการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนต่าง ๆ แตกต่างกันไป ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นจำต้องอาศัยเลือกใช้เงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อรักษาพื้นที่ของตนไว้

รูปธรรมที่แสดงถึงผลกระทบจากนโยบายสีเขียวที่เปลี่ยนเศรษฐกิจที่กีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนบางกลุ่มในพื้นที่เชียงใหม่ ยกตัวอย่างเช่น การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางเรือภายใต้ความร่วมมือของประเทศต่าง ๆ ในระดับอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงทำให้ต้องมีการระเบิดแก่งหินต่าง ๆ บนแม่น้ำโขง เพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือสินค้าจากจีนสู่หลวงพระบาง หรือการสร้างเขื่อนในจีนที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศในลุ่มแม่น้ำโขง การสร้างเขื่อนในจีนและการระเบิดแก่งหินตามลำน้ำโขงตอนบนในส่วนของประเทศจีนได้ดำเนินการไปแล้วและส่งผลกระทบต่อชุมชนริมแม่น้ำโขงในเมืองเชียงใหม่ที่เคยจับปลาบึก หรือเก็บสาหร่ายแม่น้ำ ตลอดจนทำให้พื้นที่ที่แม่น้ำโขงที่เคยทำการเกษตรริมแม่น้ำตามฤดูกาลไม่สามารถทำได้อีกต่อไป ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการพังทลายของพื้นที่ตลิ่งริมแม่น้ำโขงซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและการเดินเรือสินค้าที่ผ่านเส้นทางแม่น้ำโขง เป็นต้น (Bangkok Post, 1 ธันวาคม 2002)

คำถามสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ภายใต้เงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยของเมืองเชียงใหม่ ผู้คนในท้องถิ่นที่มีความหลากหลาย ได้รับผลกระทบที่แตกต่างกันอย่างไร และกลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้ปรับตัวอย่างไรภายใต้ความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น งานวิจัยครั้งนี้สนใจศึกษามิติทางวัฒนธรรมในแง่ของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่เมืองเชียงใหม่โดยมีประเด็นคำถามดังนี้ 1. กลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์มีการปรับตัวอย่างไรภายใต้การเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ในแต่ละยุคสมัย 2. การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละช่วงสถานการณ์นำมาสู่การจัดความสัมพันธ์รูปแบบต่าง ๆ ภายในและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์กับรัฐชาติและความสัมพันธ์ข้ามรัฐอย่างไร

แนวการศึกษาพื้นที่ชายแดน

1. รัฐชาติกับพื้นที่ชายแดน

แนวคิดทางรัฐศาสตร์ได้อธิบายแบบแผนอุดมคติของชาติว่ามีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ประชากร ดินแดนที่แน่นอน มีรัฐบาล และมีอำนาจอธิปไตย อุดมการณ์ของรัฐประชาชาติแสดงออกผ่านนวัตกรรมทางการเมืองและสังคมหลายรูปแบบ เช่น ลัทธิชาตินิยม แนวคิดเรื่องเชื้อชาติและสัญชาติ เพลงชาติ ธงชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนความเชื่อมั่นว่าชาติหรือรัฐชาติเป็นหน่วยทางการเมืองชนิดเดียวที่เป็นธรรมชาติและเป็นจริง ทำให้เรามีสำนึกเรื่องธรรมชาติว่ามนุษย์ยุคไหน ๆ ก็คงมีชีวิตไม่แตกต่างไปจากมนุษย์ในยุครัฐชาติของปัจจุบัน อุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ได้สร้างให้คนเรา

มีสำนึกทางประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันโดยไม่ได้ตั้งคำถามกับมาตรฐานของรัฐไทยปัจจุบันกับมาตรฐานของรัฐไทยในยุคก่อน ๆ (สมเกียรติ , 2530: 71-74)

นักรัฐศาสตร์บางท่านเช่น สมเกียรติ วันทะนะ ใช้คำว่า borders ในความหมายที่เป็นแนวคิดเรื่องเส้นกันอาณาเขต ที่มาพร้อมกับวิธีคิดรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตก ส่วน frontiers คือแนวคิดเรื่องแดนต่อแดน ซึ่งสะท้อนลักษณะเฉพาะของอำนาจรัฐและการปกครองแบบบรมราชาธิราช ลักษณะของพื้นที่ frontiers คืออาณาบริเวณที่เป็นเขตปลอดอำนาจรัฐ หรืออำนาจรัฐเบาบาง และพื้นที่แดนต่อแดนไม่จำเป็นต้องเป็นชายแดนของรัฐเสมอไป (สมเกียรติ 2530) ขณะที่ธงชัย วินิจจะกุล ใช้คำว่า frontier ในภาษาไทยคือ ชายแดน ส่วนพรมแดน คือ border และเสนอว่านักภูมิศาสตร์ใช้ทั้งสองคำในความหมายเดียวกันคือ ดินแดนสองข้างตลอดแนวเส้นเขตแดน ดังนั้น frontier และ border จึงเป็นแถบ (zone) ไม่ใช่เส้น (Thongchai, 1994:74-77) คำว่า frontiers และ borderlands น่าจะถูกใช้ในความหมายเดียวกันในงานของ Wilson และ Donnan ด้วย ดังนั้นคำว่า frontiers ในที่นี้จะใช้ในความหมายของรัฐสมัยใหม่ คือพื้นที่ชายแดนแต่ไม่ได้หมายถึงเขตที่ปลอดอำนาจรัฐหรืออำนาจรัฐเบาบาง

ในงานศึกษาเรื่อง Siam Mapped ของธงชัย วินิจจะกุล (1994) ได้แสดงหลักฐานให้เห็นถึงมาตรฐานความแตกต่างของรัฐไทยสมัยใหม่กับสยามก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องพรมแดน

การเกิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่า “พรมแดน” (border) ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับเส้นเขตแดนหรือเส้นอาณาเขตที่เป็นแนวบรรจบของสองรัฐพอดีโดยไม่มีความหนานั้น เป็นวิธีคิดของรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตก โดยที่สังคมไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ห้า ไม่ได้สนใจพรมแดนในความหมายที่ให้ความสำคัญกับการยึดพื้นที่ดินแดนเป็นหลัก ก่อนที่สยามจะเป็นรัฐสมัยใหม่เรามีคำที่เกี่ยวข้องกับขอบเขต อาณาเขต หรือ เขตแดน (frontier) แต่เขตแดนในเวลานั้นไม่ได้ถูกระบุในลักษณะที่เป็นขอบเขตดินแดน (boundary) ตามแนวคิดตะวันตก ธงชัยได้แสดงหลักฐานให้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ห้าเมื่อราชสำนักสยามต้องเจรจากับอังกฤษเกี่ยวกับเรื่องเขตแดน จึงพบว่า เขตแดนไม่ใช่สิ่งที่กำหนดโดยอำนาจส่วนกลางและไม่ใช่อะไรที่น่าสนใจเลยสำหรับสยาม ซึ่งขัดแย้งโดยสิ้นเชิงกับความหมายของเขตแดนสำหรับอังกฤษ อำนาจเหนือดินแดนตามแนวคิดสยามในเวลานั้นมีเท่าที่เจ้าหน้าที่หัวเมืองตรวจตรารักษาอยู่ นอกจากนี้หากเป็นเขตแดนที่อยู่ระหว่างสองราชอาณาจักร พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นเขตแดนชนิดหนา และบางครั้งก็เป็นเขตแดนที่ไม่ชัดเจนระหว่างสองอาณาจักรซึ่งบริเวณที่ไม่ชัดเจนนั้นอาจเป็นป่าเขาลำเนาไพร ที่มีผู้คนอาศัยอยู่น้อย จนกระทั่งสยามได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ การมีอธิปไตยเหนือดินแดน นั้นหมายความว่า ชายแดนของรัฐสองสามแห่งนี้อาจซ้อนทับกันได้ ต้องมีเขตพรมแดนที่เป็น “เส้นเขต” อย่างชัดเจน

ประเด็นสำคัญที่ธงชัยเสนอไว้คือการอธิบายพรมแดนว่าเป็นพื้นที่ที่กระจัดกระจาย เป็นช่องว่างที่อำนาจศูนย์กลางก่อนรัฐสมัยใหม่ไปไม่ถึง จนกระทั่งมีการใช้แผนที่ของรัฐสมัยใหม่ที่เข้าไปควบคุมและกำหนดอาณาเขตแดนแทนที่หน่วยการเมืองของท้องถิ่นแบบเดิม หน่วยการวิเคราะห์ของธงชัยอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐที่สัมพันธ์กับพื้นที่พรมแดน ทำให้การอธิบายสิ่งที่เรียกว่าพรมแดนเป็นการอธิบายจากสายตาของอำนาจส่วนกลางเป็นหลัก ในประเด็นนี้เองที่ธงชัยถูกวิจารณ์ว่าเขาได้ใช้วิธีการศึกษาในแบบเดียวกับนักรัฐศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ใช้มุมมองแบบศูนย์กลางและรอบนอก (Center-Periphery Perspective) การอธิบายด้วยมุมมองเช่นนี้ได้มีนักวิชาการบางคนโต้แย้งว่าเป็นการมองความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างง่าย และคลุมเครือ โดยให้อภิสิทธิ์กับปฏิบัติการและอุดมการณ์ของศูนย์กลางมาก และมองพื้นที่รอบนอกในลักษณะที่ไม่มีตัวตน (absences) (Walker, 1999: 7-10)

Andrew Walker (1999) ใช้หน่วยการวิเคราะห์ที่แตกต่างออกไป แทนที่เขาจะสนใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชายแดนดังเช่นที่ธงชัยศึกษา เขากลับลงไปดูยังพื้นที่ชายแดน (borderland) เพื่อโต้แย้งว่า รัฐไม่ได้มีอำนาจเหลืล้นครอบคลุมทั่วทุกหนแห่ง และไม่จำเป็นต้องเป็นปฏิปักษ์หรือขัดแย้งกับผู้คนในท้องถิ่นเสมอไป โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดน วิถีชีวิตและผู้คนในพื้นที่ก็สามารถที่จะตีความอำนาจรัฐและหลายครั้งที่ร่วมมือหรือได้รับประโยชน์จากอำนาจเหล่านั้นได้ด้วยงานชิ้นนี้ศึกษาการค้าในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว-จีนโดยใช้แนวคิดเรื่องการวางกำหนดกฎเกณฑ์ (regulation) ซึ่งโดยส่วนใหญ่มักเป็นบทบาทของรัฐนั้น ในแง่หนึ่งการวางกฎเกณฑ์ดูเหมือนเป็นการควบคุม แต่ในอีกแง่หนึ่งก็เป็นการปลดปล่อยหรือเปิดโอกาสด้วยเช่นกัน และกลุ่มคนที่เขาเลือกศึกษา เช่น แม่ค้าชาวลาวที่ค้าขายข้ามชายแดน คนขับเรือข้ามฝั่งเชียงของ-ห้วยทราย-หลวงพระบาง กลุ่มคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับผลประโยชน์หรือสามารถต่อรองกับกำหนดกฎเกณฑ์ได้เป็นอย่างดี โดย Waker มองว่า สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเป็นระบบการวางกำหนดกฎเกณฑ์ระบบหนึ่งในแถบแม่น้ำโขงตอนบนมากกว่าการมองสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นการเปิดพื้นที่ชายขอบ (Walker, 1999:16)

การเลือกศึกษาจากมุมมองของผู้คนในพื้นที่พรมแดนเป็นวิธีการศึกษาที่โดดเด่นและน่าสนใจของ Walker แต่กลุ่มคนที่เขาเลือกศึกษาค่อนข้างจำกัด ได้แก่ กลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากการกำหนดกฎเกณฑ์ที่รัฐเป็นผู้สร้างขึ้นบนพื้นที่ชายแดน ด้วยเหตุนี้เองทำให้เขาทิ้งคำถามไว้จำนวนไม่น้อย เช่น ผู้คนในพื้นที่พรมแดนมีความสมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียวและได้รับผลประโยชน์เท่าเทียมกันกระนั้นหรือ ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่ทุกกลุ่มที่สามารถเข้าถึงหรือได้เปรียบในการต่อรองกับการควบคุมของอำนาจรัฐที่ปรากฏตัวในหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบการควบคุมการค้าข้ามชายแดน หรือกิจกรรมอื่นภายใต้นโยบายการพัฒนาพื้นที่สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ รวมไปถึงการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรอื่น ๆ อีกทั้งยังละเลยความสนใจเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจโดยรวมที่ไม่เท่าเทียมระหว่างลาวกับไทย ซึ่งใน

ท้ายที่สุดระบบการควบคุมภายใต้นโยบายที่เหลื่อมเศรษฐกิจอาจส่งผลให้ทั้งไทยและลาวเสียเปรียบเชิงการค้ากับผู้ค้ารายใหม่ที่เข้ามา มีบทบาทในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบนอย่างประเทศจีนก็เป็นได้

งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งในการศึกษาชายแดนได้แก่ งานของ Wilson และ Donnan (1998) งานชิ้นนี้พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชาติ (Nations) รัฐ (States) และพรมแดน (Borders) โดยมองว่า พรมแดนเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางอำนาจและวัฒนธรรม ในพื้นที่ชายแดนมีกระบวนการสร้างรัฐให้เป็นศูนย์กลางและการทำให้ชาติสามัคคีเป็นหนึ่งเดียว แต่ทั้งสองกระบวนการนี้ไม่อาจเป็นจริงได้ทั้งหมด เพราะว่าพรมแดนส่วนใหญ่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และมีชุมชนทางชาติพันธุ์ในหลากหลายลักษณะ

Wilson และ Donnan มองว่า พรมแดน ไม่ได้เป็นพื้นที่ชายขอบด้วยตัวเองแต่ถูกทำให้เป็นชายขอบเนื่องจากการสร้างชาติโดยอำนาจทางการเมืองของรัฐจากศูนย์กลางที่ต้องการแผ่ขยายอัตลักษณ์ของชาติออกไป (national identity) รัฐได้สถาปนาชายแดนขึ้นมาเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับดินแดน ทั้งคู่มองว่า พรมแดนมีองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ 1. เส้นพรมแดนตามกฎหมายซึ่งทำหน้าที่แยกระหว่างรัฐที่อยู่ติดกัน 2. โครงสร้างทางกายภาพของรัฐที่มีไว้เพื่อกำหนดอาณาบริเวณและปกป้องเส้นพรมแดน รวมทั้งผู้คนและ สถาบันต่าง ๆ 3. frontiers แถบของดินแดนที่ไม่ใช่เส้นพรมแดน (territorial zones) ซึ่งมีอาณาบริเวณที่ข้ามพรมแดน โดยที่ผู้คนใน frontiers สามารถต่อรองในเชิงพฤติกรรมและให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการเป็นสมาชิกของชาติและรัฐได้ ในประวัติศาสตร์ พื้นที่ที่เป็น frontiers ได้เปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบทางการเมืองต่าง ๆ เช่น ระบบศักดินา ระบบเอมิเรต หรือระบบรัฐ-เมืองหลวง ในงานของทั้งสองใช้คำว่า frontiers ในความหมายที่ใกล้เคียงกับ borderland และมองว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขต border's frontiers เป็นสมาชิกของรัฐและขณะเดียวกันก็อาจจะมีเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการโดยเป็นเครือข่ายที่ขัดแย้งกับรัฐ เช่น การลักลอบขนสินค้า เป็นต้น

ขณะที่รัฐพยายามสร้างวัฒนธรรมของความเป็นชาติที่เป็นหนึ่งเดียวผ่านสถาบันต่าง ๆ ของรัฐ แต่สถาบันเหล่านี้ก็ไม่ได้เป็นเงื่อนไขเดียวที่นิยามพื้นที่พรมแดน ทั้งนี้เนื่องจากชายแดน (border/frontier) เป็นพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของอัตลักษณ์ เช่น ชาติพันธุ์ (ethnicity) เพศสภาพ (gender) และประเพณี (sexuality) พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่ต่อรองได้ทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับการนิยามความหมายต่อกิจกรรมต่าง ๆ การควบคุมพื้นที่ชายแดนจึงไม่ใช่การควบคุมการเดินทางของผู้คนหรือการค้าขาย ซึ่งเป็นการควบคุมทางการเมืองและกฎหมายเท่านั้น แต่การควบคุมได้รวมถึงการควบคุมในระดับการสร้าง ความหมาย และความหมายเกี่ยวกับชาติที่รัฐสร้างขึ้นที่ชายแดนก็อาจจะถูกล้มล้างด้วยเงื่อนไขในท้องถิ่นได้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากรัฐไม่อาจควบคุมโครงสร้างการเมืองที่พรมแดนไว้ได้ทั้งหมด พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่มีการช่วงชิงอำนาจในการ

นิยามความหมายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนในท้องถิ่น ชาติและกลุ่มระหว่างประเทศต่าง ๆ

2.อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับพื้นที่ชายแดน

Nicolas Tapp (1989) เสนอว่า พรหมแดนของรัฐชาติสมัยใหม่มีผลกระทบต่อชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยรัฐได้สร้างวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของผู้คนกลายเป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย เช่น การเคลื่อนย้ายผู้คน และการค้า เป็นต้น ขณะที่ Horstmann (2001,2002) เสนอว่า การเมืองว่าด้วยความเป็นพลเมือง (citizenship) ได้จัดแบ่งประเภทผู้คน ให้กลายเป็นคนที่เป็นพลเมืองของรัฐหนึ่ง ๆ และคนที่ไม่ใช่พลเมือง เช่นเดียวกับที่ชนกลุ่มน้อยที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ได้ถูกสร้างให้เป็นอัตลักษณ์ของคนชายขอบภายใต้วาทกรรมของรัฐชาติ โดยรัฐได้พยายามตัดความสัมพันธ์ทางการค้าและเครือญาติที่ล้วนเป็นเครือข่ายที่มีความหมายสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ออกไปจากวาทกรรมของรัฐ พรหมแดนซึ่งเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นรัฐที่สำคัญที่สุดได้ครอบคลุมความเป็นชาติพันธุ์ด้วยวิธีการผนวกกลืน แต่กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งในยุคอาณานิคมและยุคหลังอาณานิคมไม่ได้สมยอมกับการใช้อำนาจของรัฐ หากแต่ยังได้แสดงให้เห็นถึงการหลีกหนีจากอำนาจการกดบังคับของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ กลุ่มคนในท้องถิ่นสามารถใช้เครือข่ายที่หลากหลายเช่น เครือข่ายของศาสนา เครือข่ายทางการค้า เครือญาติ โดยที่พรหมแดนของรัฐชาติ ความหมายของรัฐ ชายแดน ดินแดน หรือพลเมืองมีความหมายเฉพาะในหน้ากระดาษเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงผู้คนมีโลกและเรื่องราวอื่น ๆ ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงขอบเขตวาทกรรมของรัฐหรือชาติเท่านั้น

ในพื้นที่ชายแดนนอกเหนือจากจะมีอัตลักษณ์ของความเป็นชาติแล้ว (national identity) แล้ว ยังปรากฏอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายด้วย โดยรัฐได้กีดกันให้กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็นประชากรส่วนน้อย Wilson และ Donnan เสนอว่า ลักษณะของประชากรกลุ่มชาติพันธุ์บริเวณพื้นที่ชายแดนมี 3 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบแรก คือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในรัฐใดรัฐหนึ่งแต่ได้ข้ามชายแดนไปมาระหว่างรัฐด้วย รูปแบบที่สองคือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกแยกให้อยู่ต่างหากจากกลุ่มคนอื่น ๆ ในรัฐ รูปแบบที่สามคือ ชุมชนที่เป็นสมาชิกของคนส่วนใหญ่และไม่มีความผูกพันทางชาติพันธุ์กับรัฐชายแดน การศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในพื้นที่พรหมแดน ช่วยทำให้เห็นวิธีการที่รัฐพยายามสร้างวัฒนธรรมความเป็นชาติที่สมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียว และเห็นช่องว่างระหว่างอัตลักษณ์ความเป็นชาติและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่พรหมแดนของรัฐสมัยใหม่มีหลากหลายลักษณะ เช่น บางกลุ่มเห็นว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของพวกเขาเข้มแข็งขึ้นเนื่องจากเครือญาติข้ามพรหมแดนกลายมาเป็นเครื่องมือทางเศรษฐกิจที่ทรงพลัง ขณะที่กลุ่มอื่น ๆ ได้สร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มาเป็นจุดขาย

เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ขณะที่บางกลุ่มถูกกลืนหายไปมีฐานะเป็นเพียงผู้อพยพและเป็นคนยากจนเท่านั้น ดังนั้นความเป็นชาติพันธุ์จึงเป็นผลผลิตของกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ที่ซับซ้อนทั้งในแง่ของการผนวกกลืนและการอพยพ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด กลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบใหม่ได้มักจะมองหาช่องทางอื่นในการปรับตัวด้วยการเป็นแรงงานอพยพราคาถูก (Evans eds, 2000: 4-5)

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ชาติพันธุ์บนพื้นที่ชายแดนนำมาสู่คำถามที่เกี่ยวข้องกับงานศึกษารุ่นนี้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่ชายแดนเชิงของให้ความหมายต่อพรมแดนของรัฐชาติสมัยใหม่อย่างไร และขณะเดียวกันกลุ่มคนต่าง ๆ ได้ปรับตัวในลักษณะใด และภายใต้การปรับตัวนั้นมีเครือข่ายความสัมพันธ์ใดที่เป็นตัวเชื่อมอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของพวกเขา

ประวัติศาสตร์เส้นทางการค้าแถบแม่น้ำโขง

การศึกษาเส้นทางการค้าที่เริ่มต้นจากศูนย์กลางการปกครองของสังคมหนึ่ง ๆ โดยมองว่าศูนย์กลางนั้นเป็นที่รวมของระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง การเริ่มต้นเช่นนี้ส่งผลให้การทำ ความเข้าใจชุมชนในพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองรวมทั้งสังคมชายแดนมักได้รับการอธิบายถึงในฐานะที่เป็นสังคมแบบปิดในลักษณะที่พึ่งตนเอง หรือสังคมที่มีการค้าขายน้อย เนื่องจากอยู่ห่างไกลความเจริญ วิธีการศึกษาเช่นนี้จะสะท้อนวิธีคิดกระแสหลักที่กำหนดให้รัฐชาติเป็นศูนย์กลางและตั้งโจทย์ว่ารัฐชาติมีความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ของสังคมอย่างไร

ที่ผ่านมาได้มีงานศึกษาบางชิ้นชี้ให้เห็นว่า การกำหนดเขตแดนจากแผนที่และการบริหารจากศูนย์กลางนั้นไม่ใช่ขอบเขตในการจำกัดกิจกรรมของผู้คน อย่างน้อยที่สุดปมหลังทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้เส้นแบ่งเขตแดนดังกล่าวไม่ได้ตายตัว (Wilson and Hanks, 1985 อ้างใน Chiranan, 1989) นอกจากนี้สังคมหรือชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลหรือถูกตัดขาดจากศูนย์กลางในแต่ละแห่งยังได้พึ่งพาอาศัยทางด้านเศรษฐกิจในรูปแบบการค้าลักษณะต่าง ๆ เช่น ในพื้นที่ชายแดนไทย พม่า จีน ลาวและเวียดนาม เป็นต้น (Chiranan, 1989: 32-33)

งานศึกษาเรื่องการค้าของยูนนานในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยจิระนันท์ ประเสริฐกุล (Chiranan Prasertkul 1989) จิระนันท์ใช้วิธีวิทยาของ G. William Skinner (1977) ซึ่งได้สร้าง "แผนที่ใหม่" เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการติดต่อทางสังคมของผู้คนในแถบยูนนาน โดยเสนอแนวคิดเรื่อง Macroregions ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารของศูนย์กลางการปกครองของจีนในเวลานั้น และชี้ว่า บนพื้นที่ภูเขาได้กำหนดขอบเขตในการค้าขายและติดต่อระหว่างกลุ่มคนในหลายรูปแบบ อีกทั้งยังมีศูนย์กลาง (core) ที่กระจายตัวอยู่หลาย ๆ แห่งโดยไม่ได้อิงกับส่วนกลางของจีน แม้จิระนันท์จะใช้วิธีการศึกษาในแนวของ Skinner แต่เธอได้วิจารณ์งานของ Skinner ว่ามีข้อจำกัดตรงที่ไม่ได้ให้ความ

สนใจกับเพื่อนบ้านอื่น ๆ กล่าวคือ Skinner ดูระบบการผลิตของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบยูนนานโดยไม่ได้เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนอื่น ๆ ในแถบเพื่อนบ้าน ทั้งนี้เนื่องจากงานของ Skinner ติดอยู่กับหลักการแบ่งประเทศทางภูมิศาสตร์ซึ่งแยกเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกจากกัน

จิระนันท์ได้เสนอให้เห็นว่า โลกชายแดน (Frontier world) ไม่ได้เป็นพื้นที่ขายขอบดังที่เข้าใจกันในทางกลับกันยังเป็นพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางการค้าบนที่สูงที่เชื่อมต่อกับเมืองศูนย์กลาง ดังจะเห็นได้จากเส้นทางการค้าเหล็ก และฝ้าย เป็นต้น เส้นทางการค้านี้เริ่มต้นจากตะวันตกเฉียงใต้ของจีนและเชื่อมต่อกับเพื่อนบ้านอีกทั้งยังแผ่ขยายไปไกลถึงหลวงพระบางและเชียงใหม่ โดยกลุ่มคนที่เข้าไปสัมพันธ์กับการค้าโดยส่วนใหญ่คือกลุ่มที่ไม่ใช่คนจีน (non-Chinese trade)

งานของจิระนันท์ช่วยให้เห็นว่าในช่วงศตวรรษที่ 19 มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ (ที่ไม่ใช่คนจีน) ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน มีเครือข่ายการค้าในหลากหลายรูปแบบ และมีเส้นทางการค้าที่เชื่อมโยงไปยังประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ รวมทั้งมีศูนย์กลางอยู่ในหลายแห่งด้วย นอกจากนี้ยังทำให้เห็นถึงวิธีการศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดนโดยดูเส้นทางการค้าข้ามพรมแดนผ่านการค้าประเภทต่าง ๆ เช่น เหล็ก ฝ้าย ฝิ่น เป็นต้น เพื่อให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคน และยุทธวิธีที่กลุ่มคนนำมาใช้เพื่อให้เข้าถึงเครือข่ายการค้าต่าง ๆ

งานอีกชิ้นหนึ่งแม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับเส้นทางการค้าในแถบแม่น้ำโขงตอนบนแต่ได้ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับการค้าในแถบพื้นที่ห่างไกลได้แก่ งานของ Junko Koizumi (1992) งานชิ้นนี้ศึกษาเรื่องการจ่ายส่วยเป็นเงินแทนสิ่งของในช่วงศตวรรษที่ 19 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเวลานั้นมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการบริหาร เมืองต่าง ๆ ในแถบมณฑลฮีสานต้องส่งบรรณาการมายังกรุงเทพฯ ขอบเขตพื้นที่สยามในเวลานั้นครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ จังหวัดในลาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือและหัวเมืองเขมรป่าดง

งานชิ้นนี้ได้โต้แย้งว่า กรุงเทพฯ ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจพาณิชย์ที่แผ่ขยายการค้าไปยังเมืองอื่น ๆ เท่านั้น แต่ในเมืองที่ห่างไกลทางแถบฮีสาน มีตลาดการค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ ในแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง โดยเฉพาะเส้นทางการค้าระหว่างเขมร เวียดนามและลุ่มแม่น้ำโขง หลักฐานสำคัญที่งานชิ้นนี้ใช้อธิบายประเด็นดังกล่าวคือ การส่งส่วยด้วยเงินแทนสิ่งของจากหัวเมืองหลายแห่งในช่วง ค.ศ. 1830-1860 การส่งส่วยเงินเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของท้องถิ่นเองมากกว่าแรงกดดันจากกรุงเทพฯ จนกระทั่งหลังสนธิสัญญาบาวริงใน ค.ศ. 1855 กรุงเทพฯ จึงได้เสนอให้ส่งส่วยเป็นเงิน ทั้งนี้ที่มาของเงินเกิดขึ้นจากการค้าขายระหว่างเมืองในแถบลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้การตัดสินใจส่งส่วยเป็นเงินหรือสิ่งของยังขึ้นอยู่กับตลาดการค้าขายสินค้าชนิดนั้น ๆ ว่าเป็นที่ต้องการจากเมืองใกล้เคียงมากน้อยเพียงใด เช่น

ผลเร็ว เป็นสินค้าที่มีพ่อค้าชาวจีนมารับซื้อจากเมืองเชียงแตง (Chiang Taeng) ในแถบลุ่มน้ำโขง ดังนั้นเมืองบางแห่งในแถบอีสานจึงเลือกซื้อขายผลเร็วในพื้นที่ใกล้เคียงและส่งส่วยเป็นเงินแทนที่จะส่งส่วยเป็นผลเร็วเข้าสู่กรุงเทพฯ งานของ Junko ช่วยทำให้การมองส่วยไม่ได้จำกัดอยู่ในฐานะที่เป็นเครื่องบรรณาการจากเมืองห่างไกลไปยังศูนย์กลางเท่านั้น แต่ยังทำให้เข้าใจส่วยในฐานะที่เป็นสินค้าเพื่อนำไปขายยังท่าเรือกรุงเทพฯ ผ่านการค้าสำเภาไปยังเมืองอื่น ๆ ดังนั้นส่วยจึงเป็นตัวเชื่อมโยงเศรษฐกิจภายในและสัมพันธ์กับการค้าระหว่างประเทศด้วย

งานศึกษาการค้าในแถบลุ่มแม่น้ำโขงอีกงานหนึ่งได้แก่ งานของ Andrew Walker (1999) เขาแบ่งแบบแผนในการวางกำหนดกฎเกณฑ์ของพื้นที่พรมแดนบริเวณนี้เป็น 4 ช่วงด้วยกัน ได้แก่

1. ยุคที่น่านและหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางในการควบคุมการค้าท้องถิ่นและการค้าทางไกล ช่วงพ.ศ. 2343-2456

2. ยุคอาณานิคมภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส พ.ศ. 2456-2496

3. ยุคที่ถูกจัดแบ่งเป็น 2 โซน ลาวฝ่ายเหนือและลาวฝ่ายใต้ พ.ศ. 2515-2518

4. ยุคที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2519-2531

Walker เสนอว่า ดินแดนแถบแม่น้ำโขงตอนบนที่ในยุคสมัยที่น่านเป็นศูนย์กลางของรัฐบรรณาการในเวลานั้นมีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์สำหรับการค้าระดับภูมิภาค โดยเส้นทางการค้าที่สำคัญคือเส้นทางคาราวานระหว่างยูนนาน มายังตอนเหนือของไทยผ่านมาทางหลวงน้ำทา เวียงภูคา และข้ามแม่น้ำโขงมายังเมืองเชียงของ การปกครองในเวลานั้นเป็นแบบรัฐบรรณาการ โดยมีน่านและหลวงพระบางเป็นศูนย์กลาง เมื่อปีพ.ศ. 2348 เมืองหลวงน้ำทา เวียงภูคาและสิบสองปันนาเป็นเมืองบรรณาการของน่าน แต่เนื่องจากเมืองน่านอยู่ในทำเลที่ไม่เหมาะในการควบคุมการค้าคาราวานเนื่องจากเส้นทางของกองคาราวานสามารถมุ่งตรงไปยังอุดรดิตถ์และเชียงใหม่ได้ง่าย อีกทั้งแม่น้ำน่านก็มีเกาะแก่งที่ขวางทางเดินเรืออยู่ ทำให้เชียงของซึ่งมีสายสัมพันธ์อันดีถึงขั้นที่เรียกว่าเป็นเมืองที่เมืองน่านได้รับมอบหมายให้เป็นเมืองหน้าด่านเพื่อจัดเก็บภาษีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าคาราวานที่ข้ามเข้ามายังฝั่งไทย(ในปัจจุบัน) พ่อค้าคาราวานชาวยูนนานจะบรรทุกสินค้าใส่ฟ้อและลามาขายยังตลาดสยามทางตอนเหนือและหมู่บ้านระหว่างทาง สินค้าเหล่านั้นได้แก่ ไหม ชา เกลือ ขนสัตว์ เหล็ก หมวก โดยเที่ยวขากลับจะบรรทุกฝ้ายดิบที่ชาวขมุ ลาเมด เข้าเป็นผู้ปลูกกลับไป นอกจากนี้ยังซื้อเขากวางตีหมี่ไปทำยาอีกด้วย

Walker พบว่า เมืองเชียงของมีความสำคัญทางการค้าในแถบแม่น้ำโขงตอนบนมาตั้งแต่ยุคที่มี
น่านเป็นศูนย์กลางการปกครอง¹ เมื่อราว 200 ปีก่อน เนื่องจากเชียงของมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

ประการแรก การมีคาราวานพ่อค้าจีนจากยูนนานนำฝิ่น เกลือ เหล็ก และสินค้าต่าง ๆ มาขาย
ยังหมู่บ้านและตลาดตลอดเส้นทางทางภาคเหนือของสยาม เชียงของจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมสำหรับ
เป็นเมืองหน้าด่านในการจัดเก็บภาษีจากพ่อค้ายูนนาน

ประการที่สอง เชียงของเป็นศูนย์กลางในการจัดเก็บค่าบรรณาการ (tribute) จากหมู่บ้านบน
พื้นที่สูงที่ตั้งอยู่กระจัดกระจาย เช่น การเก็บภาษีฝิ่น กระจก ซึ่งต้องจัดส่งค่าบรรณาการให้กับเจ้า
เมืองเชียงของ และกลุ่มคนบนพื้นที่สูงยังต้องนำสินค้าต่าง ๆ เช่น ข้าว ผลิตภัณฑ์จากป่า เครื่องเงิน
เครื่องจักสาน เพื่อมาแลกกับเสื้อผ้า เหล็กและหม้อไหต่าง ๆ

ประการที่สาม เชียงของเป็นเมืองท่าในการควบคุมการค้าบนเส้นทางแม่น้ำโขง โดยจัดเก็บ
ค่าธรรมเนียม ภาษีต่าง ๆ ที่เรือจากที่อื่นเข้ามาเทียบท่า (Walker, 1999:31-33)

ข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางคาราวานและความพยายามเข้าไปควบคุมเส้นทางการค้าด้วยการเก็บ
ภาษีโดยมีเชียงของเป็นเมืองหน้าด่าน เป็นหลักฐานในการสนับสนุนข้อโต้แย้งที่ว่ารูปแบบหรือกิจกรรม
ต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองในรูปแบบบรรณาการเท่านั้น แต่ยังมีรูปแบบของ
กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นการค้าด้วย โดยที่ทั้งสองระบบไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน แต่กลับมี
ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ นอกจากน่านได้มอบหมายให้เชียงของควบคุมการส่งบรรณาการ
จากหัวเมืองอื่น ๆ แล้ว ยังมอบหมายให้ทำหน้าที่ในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านจัดเก็บภาษีที่เกี่ยวข้องกับ
การค้าด้วย

งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เส้นทางการค้าแถบแม่น้ำโขงทำให้เห็นว่า ในพื้นที่ที่ถูกมองว่า
เป็นพื้นที่ชายขอบ รอบนอก หรือพื้นที่ชายแดนนั้นมีศูนย์กลางทางการค้าที่อยู่นอกเหนือจากศูนย์กลาง
ทางการเมืองอันหมายถึงรัฐส่วนกลาง และยังมีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภูมิภาค
แถบนี้ โดยที่สิ่งที่เรียกว่าความเป็นศูนย์กลางไม่ได้ถูกผูกขาดอยู่ที่กรุงเทพฯ หรือเชียงใหม่เท่านั้น และ
พื้นที่ที่มีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ทางการค้าเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

จากงานศึกษาประวัติศาสตร์ข้างต้น หากย้อนกลับมาดูในยุคปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า
ความเป็นเชียงของในอดีตที่มีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของรัฐบรรณาการ เป็นเมืองการค้าที่สำคัญใน
แถบแม่น้ำโขงตอนบนมานานนับร้อยปี มีความเปลี่ยนแปลงและมีสถานะอย่างไรในระบบการค้าใหม่
ภายใต้ยุคเสรีนิยมเศรษฐกิจ

¹ เมื่อปีพ.ศ.2348 ผ่านดีเมืองหลายเมืองของลาวทางตอนเหนือได้ ให้แก่ หลวงน้ำทา เวียงคุก และเมืองถั่วใหญ่ของสิบสองปันนา (ในเขตจีนปัจจุบัน) ดังนั้น
รัฐน่านจึงเป็นศูนย์กลางการปกครองที่มีเมืองในลาวตอนเหนือและจีนตอนใต้เป็นเมืองบรรณาการหลายแห่ง เนื่องจากน่านดูแลการเก็บภาษีทั้งที่เป็นบรรณาการและ
ภาษีทางการค้าได้ไม่ทั่วถึงจึงได้มอบหมายให้เชียงของควบคุมการเก็บภาษีและเส้นทางการค้าให้

มิติทางวัฒนธรรมในการศึกษาพื้นที่ชายแดนเชิงของ

งานศึกษาชิ้นนี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากแนวทางการศึกษามานุษยวิทยาว่าด้วยชายแดนของ Wilson และ Donnan ทั้งคู่มองชายแดนเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางอำนาจและวัฒนธรรม ในด้านหนึ่ง รัฐได้มีกระบวนการสร้างรัฐให้เป็นศูนย์กลางในระดับพื้นที่ เช่นเดียวกับที่ได้สร้างความหมายของชาติให้เป็นหนึ่งเดียว แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น ชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในความหมายที่ไม่ได้สมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียว ดังนั้น ชายแดนจึงเป็นพื้นที่ที่มีการต่อรองทั้งในระดับปฏิบัติการ เช่น การเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้าข้ามชายแดน และการต่อรองในระดับของการนิยามความหมายต่อกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย โดยที่รัฐไม่ได้ใช้โครงสร้างทางอำนาจในการสร้างอุดมการณ์ผ่านสัญลักษณ์และการให้ความหมายแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ในภาคปฏิบัติการรัฐยังมีหน่วยงานต่าง ๆ (agents) ตลอดจนปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมในแบบต่าง ๆ ในขณะเดียวกันผู้คนในท้องถิ่นก็มีปฏิบัติการที่สอดคล้องหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อโครงสร้างอำนาจรัฐทั้งในระดับสัญลักษณ์และระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันบนพื้นที่ชายแดน

ด้วยแนวคิดในการศึกษาชายแดนดังกล่าว งานศึกษาชิ้นนี้จึงสนใจเชิงของในฐานะที่เป็นพื้นที่ของการช่วงชิงการนิยามความหมาย ซึ่งความเป็นเชิงของในด้านของโครงสร้างอำนาจรัฐคือพื้นที่ชายแดนที่ได้รับการสถาปนาเพื่อปกป้องอธิปไตยเหนือดินระหว่างรัฐไทย-ลาว โดยที่ภาคปฏิบัติการและระดับการให้ความหมายต่อพื้นที่ดังกล่าวของรัฐนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางประวัติศาสตร์ สังคมการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งไม่จำกัดอยู่เฉพาะภายในรัฐไทยเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของรัฐตรงข้ามคือสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รวมทั้งการสถาปนาความสัมพันธ์ใหม่ภายใต้ความร่วมมือของประเทศต่าง ๆ ที่ต้องการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน โดยมีสถาบันระหว่างประเทศอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องในเชิงนโยบาย เช่น การพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เป็นต้น

การทำความเข้าใจเชิงของในฐานะที่เป็นพื้นที่ชายแดนในมิติทางวัฒนธรรม (Cultural frontier) ในแง่มุมของ Wilson และ Donnan จึงเป็นการทำความเข้าใจมุมมองของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่นบนพื้นที่ชายแดนที่มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐซึ่งมีตัวตนที่จับต้องได้ผ่านสถาบันหรือหน่วยงานต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของพวกเขา นอกจากนี้งานชิ้นนี้ได้รับอิทธิพลจาก Gupta and Ferguson (1999) ซึ่งตั้งคำถามแนวคิดเดิมที่มองวัฒนธรรมในลักษณะยึดติดกับพื้นที่หรือดินแดน ทั้งคู่เสนอว่า แทนที่เราจะมองชุมชนท้องถิ่นอย่างสัมพันธ์กับพื้นที่โดยไม่ตั้งข้อสงสัยใด ๆ เลย เราน่าจะตั้งคำถามว่าชุมชนถูกสร้างขึ้นมาอย่างไรนอกเหนือไปจากการดำรงอยู่ของกลุ่มคนบนพื้นที่ทางกายภาพหนึ่ง ๆ ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นจึงไม่ได้จำกัดอยู่ที่พื้นที่ทางกายภาพที่มีขอบเขตเท่านั้น แต่ยังหมายถึงกลุ่มของการปฏิสังสรรค์ต่าง ๆ ด้วย (Gupta and Ferguson, 1999: 36) ซึ่งงานศึกษาทางประวัติศาสตร์เส้นทางการค้าแถบ

แม่น้ำโขงทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ก่อนยุคอาณานิคมทั้งที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเมืองผ่านรัฐบรรณาการ และเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติพันธุ์ผ่านเส้นทางการค้า ตลอดจนการเคลื่อนย้ายไปมาของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ

เมื่อพื้นที่เชียงของได้ถูกสถาปนาให้เป็นเมืองชายแดน ตลอดจนการพัฒนาภายใต้นโยบายสีเหลี่ยมเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ชุดใหม่ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นและความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกับเครือข่ายความสัมพันธ์ชุดเดิม โดยความสัมพันธ์ชุดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสามารถเป็นได้ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงขานรับต่อกลไกอำนาจรัฐและการต่อต้านขัดขืนในระดับปฏิบัติการและระดับการให้ความหมายพรมแดนของรัฐชาติ

หากพิจารณาเมืองเชียงของจากแง่มุมเศรษฐกิจ การเมือง และประวัติศาสตร์ พบว่าเมืองเชียงของมีลักษณะเฉพาะหลายประการ ได้แก่

1. ความเป็นเมืองท่า และเมืองการค้าที่สำคัญของภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบน ความสำคัญในฐานะเมืองท่าของเชียงของมีมากกว่า 200 ปีตั้งแต่ครั้งที่ เป็นหัวเมืองของรัฐบาลล้านนาเรื่อยมาจนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาวมาสู่ระบอบสังคมนิยมทำให้เส้นทางการค้าหยุดชะงักไปและเส้นทางการค้าระหว่างชายแดนไทย-ลาว-จีนหวนกลับมามีความสำคัญอีกครั้งในช่วงเปิดพรมแดนในฝั่งไทยหลังปี พ.ศ.2532 ภายใต้นโยบายสีเหลี่ยมเศรษฐกิจระหว่างประเทศต่าง ๆ ในแถบแม่น้ำโขงตอนบน ดังนั้น ความเป็นเมืองการค้าของเชียงของจึงไม่ได้มีศักยภาพเฉพาะการค้าระหว่างเมืองเชียงของในฝั่งไทยกับเมืองห้วยทรายในฝั่งลาวเท่านั้น แต่ยังมีศักยภาพทางภูมิศาสตร์ในฐานะที่เป็นประตูการค้าไปยังเมืองต่าง ๆ ในจีนตอนใต้ เช่น เส้นทางห้วยทราย - หลวงน้ำทา - อุดมไทย - บ่อเตน - เมืองหล้าในเขตจีน เป็นต้น เส้นทางสายนี้เคยเป็นเส้นทางการค้าคาราวานของพ่อค้าที่เดินทางมาค้าขายผ่านลาวตอนเหนือข้ามแม่น้ำโขงเข้าสู่เมืองเชียงของมาเมื่อราว 200 ปีก่อน และเส้นทางการค้านี้ได้ยุติลงเมื่อจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบคอมมิวนิสต์เมื่อปีพ.ศ.2492 จนกระทั่งกลับมามีความสำคัญอีกครั้งในช่วงที่จีนเริ่มทำการค้าขายนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 จึงอาจกล่าวได้ว่า เชียงของเป็นประตูสู่เส้นทางการค้า (ซึ่งรวมถึงเส้นทางการท่องเที่ยว) ทางบกที่สำคัญในการเชื่อมต่อไปยังประเทศจีนและประเทศในแถบอินโดจีน

2. ความเป็นเมืองชายแดนของเชียงของกับบทบาทอำนาจรัฐ หากใช้มุมมองการแบ่งเขตดินแดนของรัฐสมัยใหม่ ในสายตาของกรุงเทพฯ หรือเชียงใหม่ เชียงของมีสถานะเป็นเมืองชายแดนตั้งแต่เมื่อครั้งที่ฝรั่งเศสเข้าปกครองลาวและมีสนธิสัญญาในเรื่องแนวพรมแดนไทย-ลาวในแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต เมื่อปีพ.ศ.2436² ต่อมาในปีพ.ศ.2457 เชียงของได้รับการสถาปนาเป็นอำเภอ

หนึ่งของจังหวัดเชียงราย ก่อนหน้านั้นเชียงของใช้ระบบการปกครองแบบเจ้าเมืองในยุครัฐบรรณาการ โดยมีน่านเป็นศูนย์กลาง รัฐน่านได้เล็งเห็นความสำคัญและเข้ามาควบคุมเชียงของในฐานะเมืองหน้าด่านของรัฐน่าน โดยส่งเจ้าเมืองมาปกครองเมืองเชียงของเพื่อดูแลในเรื่องการจัดเก็บภาษีและบรรณาการ ตลอดจนควบคุมเส้นทางการค้าของพ่อค้าที่เดินทางมาจากเมืองอื่น ๆ อาจกล่าวได้ว่า เชียงของเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐในสมัยต่าง ๆ ให้ความสนใจในการเข้ามาควบคุมพื้นที่แห่งนี้ในรูปแบบต่าง ๆ นับตั้งแต่รัฐบรรณาการยุคที่น่านเป็นศูนย์กลางการปกครอง ยุคการเปลี่ยนแปลงของลาวเข้าสู่ระบบของการปกครองแบบสังคมนิยม เนื่องจากเชียงของอยู่ตรงข้ามกับเมืองห้วยทรายและมีการไปมาหาสู่กัน อย่างสนิทสนมระหว่างผู้คนสองฝั่ง พื้นที่บริเวณเชียงของจึงถูกมองว่าเป็นพื้นที่ของคอมมิวนิสต์ หรือพื้นที่สีชมพู เป็นต้น ทำให้มีการสร้างถนนสายความมั่นคงเลียบชายแดน เช่น ถนนสายเชียงของ-เวียงแก่น³ โดยก่อนหน้านั้นได้สร้างถนนสายเชียงของ – อำเภอเทิงและเชียงรายเสร็จในปีพ.ศ.2510

เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ปัจจุบันพื้นที่ชายแดนแห่งนี้มีหน่วยงานรัฐเฉพาะบริเวณ ทำเรื่องปักซึ่งเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าและการควบคุมการข้ามแดนของผู้คนสองรัฐอยู่หลายแห่ง ได้แก่ อำเภอเชียงของ ทำหน้าที่ดูแลเรื่องการผ่านแดนชั่วคราวของคนไทยที่ข้ามไปฝั่งลาว หน่วยตรวจคนเข้าเมืองดูแลการข้ามแดนของชาวต่างประเทศ ด้านศุลกากร ด้านตรวจพืชดูแลเรื่องการขนส่งสินค้าข้ามแดน หน่วยงานที่ดูแลด้านความมั่นคง ได้แก่ หน่วยปฏิบัติการตามลำน้ำโขง (นปช.) ตำรวจตระเวนชายแดน ตำรวจน้ำ เป็นต้น ความเป็นเมืองชายแดนในสายตาของอำนาจจากศูนย์กลางทำให้มีหน่วยงานของรัฐรูปแบบต่าง ๆ เข้ามาทำหน้าที่ควบคุมและจัดการในพื้นที่ตามความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย

3. ความเป็นเมืองท่องเที่ยว ด้วยแรงผลักดันของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมืองเชียงของได้รับการสถาปนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงรายภายหลังจากการเปิดจุดผ่านแดนไทย-ลาวเมื่อปีพ.ศ.2532 อำเภอแห่งนี้มีคำขวัญว่า “แอ่วเชียงของ ท่องแดนลาว สาวสวนส้ม ชมปลาบึก” จุดขายที่สำคัญของเมื่อคือ การจับปลาบึกที่หมู่บ้านหาดไคร้ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นแหล่งจับปลาบึกที่ใหญ่ที่สุดในโลก จนกระทั่งในปีพ.ศ.2545 ได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ปลาบึกขึ้นภายใต้การสนับสนุนของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำหรับสวนส้มที่มีชื่อเสียงคือสวนส้มห้วยเม็งซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวไทลื้อ อีกทั้งยังมีการสถาปนาหมู่บ้านวัฒนธรรมชาวไทลื้อที่มีผ้าทอเป็นสินค้าหัตถกรรมสำคัญและมีชื่อเสียง และได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดเชียงรายให้มีการรวมกลุ่มในหมู่บ้านชาวไทลื้อหลายแห่ง เช่น บ้านศรีดอนไชย บ้านหาดบ้าย เป็นต้น

นับตั้งแต่การสร้างท่าเรือปักในเมืองเชียงของและเปิดใช้หลังปีพ.ศ.2532 ทำให้เมืองเชียงของกลายเป็นศูนย์กลางการเดินทางท่องเที่ยวไปยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาว เช่น ห้วยทราย เมืองสิง หลวง

³ กว๊านพะเยาปัจจุบันเป็นอำเภอชายแดนไทย-ลาวอยู่ถัดจากอำเภอเชียงของ ในเขตจังหวัดเชียงราย

พระบาง และยังสามารถเดินทางไปยังเมืองลำซึ่งอยู่ในจีนตอนใต้ด้วย เชียงของจึงมีสถานะเป็นเมืองผ่านทางเพื่อต่อไปยังประเทศลาวและจีน มากกว่าการเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีต้นทุนทางประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ดังเช่นที่เมืองเชียงแสนมีฐานะเป็นเมืองเก่าหรือมีสามเหลี่ยมทองคำเป็นสถานที่สำคัญที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว

ลักษณะพิเศษของความเป็นเมืองเชียงของในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้นเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ กันในแต่ละยุคสมัย ด้วยความเป็นเมืองท่า เมืองการค้า และเมืองชายแดนในฝั่งไทยที่ปกครองด้วยระบบการปกครองที่แตกต่างจากประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มเข้ามาอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ด้วยเหตุผลต่างกัน เช่น การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนลื้อในหลายยุค การเดินทางเข้ามาตั้งรกรากของชาวมุและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนที่สูง ได้แก่ ม้ง เย้า มูเซอร์ การเข้ามาของคณะทหารจีนฮ่อ หรือการเข้ามาทำมาหากินในแถบเมืองท่าชายแดนของคนจีนจากกรุงเทพฯ ช่วงปลายยุคที่ลาวเป็นอาณานิคมทศวรรษ 2490 เป็นต้น ปัจจุบัน ประชากรกว่า 60,000 คนในเชียงของประกอบด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มคนเมืองหรือไทยยวน (ราชการไทยระบุว่าคนกลุ่มนี้เป็นชาวไทยพื้นเมืองเดิม) ลื้อ ม้ง เย้า ลahu มุ จีนและลาว

ขอบเขตการศึกษาและการนำเสนอเนื้อหา

ขณะที่ขอบเขตทางการเมืองถูกผูกติดกับการกำหนดเขตแดนและเส้นพรมแดนของชาติ อีกด้านหนึ่งขอบเขตทางวัฒนธรรมของผู้คนไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในอาณาบริเวณทางการเมืองเท่านั้น แต่กลับมีความหมายที่ครอบคลุมและกว้างขวางมากกว่าทั้งในแง่ของพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ของความสัมพันธ์ พรมแดนทางวัฒนธรรมได้เชื่อมโยงกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่ม ตลอดจนกลุ่มคนต่าง ๆ กับรัฐชาติและข้ามรัฐชาติ ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ปะทะสังสรรค์ต่าง ๆ ไม่ได้จำกัดอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลหรือการกำกับของรัฐหรือหน่วยงานรัฐใดรัฐหนึ่งเท่านั้น แต่พรมแดนทางวัฒนธรรมได้เชื่อมโยงผู้คนหลากหลายกลุ่มในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชายแดน

วัฒนธรรมชายแดนจึงไม่ได้มีความหมายในฐานะที่เป็น “สิ่งที่ดำรงอยู่มาแต่เก่าก่อน” หรือเป็นความสัมพันธ์ที่แข็งทื่อตายตัวและดำรงอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง ในทางกลับกัน เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนที่สลับซับซ้อนและมีความหลากหลายในพื้นที่ปฏิสัมพันธ์เป็นการยืนยันถึงให้เห็นว่าวัฒนธรรมชายแดนเป็นความสัมพันธ์ของผู้คนที่ยืดหยุ่นและปรับตัวเพื่อต่อรองทั้งในระดับความหมายและปฏิบัติการภายใต้เงื่อนไขของนโยบายการพัฒนาลี้ภัยเศรษฐกิจในปัจจุบัน การศึกษาครั้งนี้จึงทำความเข้าใจการปรับตัวและการจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในพื้นที่เชียงของแต่ละยุคสมัย ซึ่งแต่เดิมงานศึกษาในมิติทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

งานครั้งนี้ เลือกววิเคราะห์ความสัมพันธ์ภายในของกลุ่มชาติพันธุ์ ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ตลอดจนความสัมพันธ์กับรัฐและความสัมพันธ์ข้ามรัฐ โดยจะเน้นการศึกษาในช่วงเวลาที่ครอบคลุมความทรงจำของชาวบ้านย้อนหลังไปในช่วงปลายยุคอาณานิคมสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์และยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ การทำความเข้าใจเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจการซ้อนทับ ความลักลั่นของพรมแดนทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์กับพรมแดนรัฐชาติ

งานชิ้นนี้จะนำเสนอเนื้อหาเป็น 7 บทดังนี้

บทที่หนึ่ง บทนำเพื่อปูภาพความเป็นมาของสถานการณ์และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

บทที่สอง เป็นการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นเมืองชายแดนของเชียงใหม่ ที่ผ่านยุคสมัยต่าง ๆ โดยย้อนรอยไปตั้งแต่ยุคความสัมพันธ์แบบนครรัฐ ยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ยุคสงครามคอมมิวนิสต์และยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในแต่ละยุคสมัยที่เกี่ยวข้องเนื่องมาสู่การเปลี่ยนผ่านเป็นเมืองชายแดนในปัจจุบัน

บทที่สาม นำเสนอเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ภายใต้ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อให้เห็นว่า ความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้ภายในกลุ่มทั้งในแง่ของการผลิตซ้ำความเป็นชาติพันธุ์ การปรับตัวภายในกลุ่ม การจำแนกแยกแยะภายในกลุ่ม การนำเสนอตัวตนทางวัฒนธรรม รวมทั้งความแตกต่างทางชาติพันธุ์ยังนำมาสู่การจัดลำดับความสัมพันธ์กับคนต่างกลุ่ม

บทที่สี่ นำเสนอในประเด็นความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐชาติไทยซึ่งพบว่ายุคสงครามคอมมิวนิสต์เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านในการจัดความสัมพันธ์กับรัฐชาติไทยและส่งผลต่อการสถานะความเป็นพลเมืองในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังนำเสนอความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสัมพันธ์ด้านแรงงานเพื่อแสดงถึงพื้นที่ของเครือข่ายของความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน

บทที่ห้า เรื่องราวเกี่ยวข้องกับมิติทางการค้าของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแถบชายแดนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร ตลอดจนการค้าข้ามพรมแดนที่มีทั้งส่วนที่ต่อเนื่องกับการค้าข้ามพรมแดนในอดีต ตลอดจนการเกิดขึ้นของเครือข่ายความสัมพันธ์ใหม่

บทที่หก นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับการค้าข้ามพรมแดนซึ่งมีลักษณะที่โดดเด่นและทำให้เห็นการปรับตัว การต่อรองของผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้า

บทที่เจ็ด บทส่งท้ายเพื่อนำเสนอภาพรวมยอดบางประการของเมืองชายแดนเชียงใหม่ในมิติที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์และความสัมพันธ์กับส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2

กระบวนการกลายเป็นเมืองชายแดนเชียงของ

แม้ว่าในทศวรรษ 2540 ผู้คนโดยส่วนใหญ่จะรู้จักเมืองเชียงของในฐานะที่เป็นเมืองชายแดนแห่งหนึ่งของประเทศไทย แต่ในความเป็นจริงแล้วสถานะความเป็นเมืองชายแดนไม่ได้เป็นอัตลักษณ์ที่มีมาตั้งแต่การก่อร่างสร้างเมืองแห่งนี้ ความเป็นเมืองชายแดนได้ถูกสถาปนาขึ้นพร้อม ๆ กับการสร้างพรมแดนของชาติสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ห้า และผ่านการตอกย้ำภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยม จนกระทั่งในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ ความเป็นชายแดนเริ่มกลายเป็นความจริงที่มีความหมายซ้อนทับและนำมาสู่ความแตกต่างระหว่างประเทศไทยและลาวโดยมีนัยยะของการพัฒนาเป็นตัวเน้นย้ำความเหมือนในความต่างและสร้างความต่างในความเหมือนที่ก่อให้เกิดลำดับขั้นของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่หลากหลายชุดยิ่งขึ้น

การนำเสนอเนื้อหาในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 4 ส่วนด้วยกัน ได้แก่ ส่วนแรก เป็นการให้ภาพเมืองเชียงของในยุคการปกครองแบบนครรัฐ ส่วนที่สอง ได้แก่ เมืองเชียงของในยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ส่วนที่สาม ได้แก่ เชียงของในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ และส่วนสุดท้าย ได้แก่ เชียงของในยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ

1. ยุคปกครองแบบนครรัฐ (พ.ศ. 1839-พ.ศ. 2436)

ความเป็นมาของเมืองเชียงของสามารถย้อนความหลังได้ไปไกลในยุคสมัยเดียวกันกับที่พญาเม็งรายแห่งล้านนาสร้างเมืองเชียงแสนในช่วงทศวรรษ 1800 อย่างไรก็ตามหากกล่าวได้ว่าในยุคการปกครองแบบนครรัฐ บทบาทที่โดดเด่นที่สุดของเมืองเชียงของ ได้แก่ การเป็นเมืองหน้าด่านของน่านในช่วงต้นทศวรรษ 2400 ทั้งนี้เงื่อนไขสำคัญน่าจะเป็นเพราะทำเลที่ตั้งของเมืองที่เหมาะสมในการควบคุมการค้าทางแม่น้ำโขง ตลอดจนเป็นเส้นทางการค้าของเมืองหลายแห่งในแถบแม่น้ำโขงตอนบน ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างไทย-ลาว-จีน ในปัจจุบัน ทำเลที่ตั้งของเมืองเชียงของยังคงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองแห่งนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นการสร้างประวัติศาสตร์ของ “เมืองเชียงของ” ในฐานะที่เป็น “ท้องถิ่น” การเล่าเรื่องราวความเป็นมาเกี่ยวกับเมืองเชียงของในนามของ “ท้องถิ่น” มักเริ่มต้นที่ประวัติความเป็นมาผ่าน “เจ้าเมือง” ในกรณีของเมืองเชียงของเป็นไปในลักษณะเดียวกัน ประวัติเมืองเชียงของถูกอ้างอิงว่า เคยรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (เชียงแสน) เดิมชื่อ “เมืองขรราช” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองเชียงของ” ขึ้นการปกครองกับเมืองนันทบุรี (น่าน) โดยผู้ครองนครน่านได้แต่งตั้งเจ้าอริยวงค์เป็นเจ้าเมือง ตั้งแต่ปีพ.ศ. 1805 และมีผู้ครองเมืองเชียงของ

สืบต่อกันมา จนถึงเจ้าเมืองคนสุดท้ายคือ พระยาจิตวงศ์วรยศรังษี ในปีพ.ศ. 2453 (ร.ศ.129) และ
อำเภอเชียงของได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับจังหวัดเชียงรายโดยแต่งตั้งพระยาจิตวงศ์
วรยศรังษีเป็นนายอำเภอคนแรกของอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายในปีพ.ศ. 2457 (บรรยายสรุป
อำเภอเชียงของ, 2545: 1)

จากการสืบค้นพบว่าประวัติย่อเมืองเชียงของที่ระบุในเอกสารของอำเภอเชียงของดังกล่าว
ข้างต้น เป็นเอกสารเพียงชิ้นเดียวที่มีการระบุปีที่ชัดเจนในการอธิบายจุดเริ่มต้นของเมืองเชียงของ
 อีกทั้งยังระบุว่า เจ้าเมืองเชียงของคนแรกได้รับการแต่งตั้งจากนาน

ขณะที่เอกสารอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งเมื่อมีการลงพื้นที่เพื่อสืบเสาะประวัติเกี่ยวกับเมืองเชียงของ
บุคคลอ้างอิงกลุ่มแรกที่จะได้รับคำแนะนำจากชาวเมืองเชียงของให้ไปสืบค้นประวัติเมืองมักเป็น
กลุ่มลูกหลานเจ้าเมือง โดยมีเอกสารชิ้นสำคัญได้แก่ หนังสือที่ระลึกงานผ้าป่าสามัคคีสี่ตระกูล ณ
วัดหลวง ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 23 เมษายน 2526

สี่ตระกูลที่ได้รับการกล่าวอ้างถึงในฐานะลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของ ได้แก่ ตระกูลติยะระ
วิฑูรย์ ธุระเสน และจิตตางกูร โดยมีเจ้าเมืองปกครองรวม 8 คน ได้แก่ เจ้าอริยะ เจ้ารามะเสน
เจ้าวิฑูระ เจ้าหอหน้าคำขึ้น เจ้าอนุรศ เจ้าอริยะ เจ้าอินต๊ะยศ และเจ้าเมืองคนสุดท้ายก่อนการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ เจ้าจิตวงศ์ ซึ่งดำรง
ตำแหน่งนายอำเภอเชียงของคนแรก

ในบันทึกประวัติการสร้างเมืองเชียงของที่เขียนขึ้นโดยขุนภูวนพิเลชกิจ หรือเจ้านานบุษรศ จิตตาง
กูร ลูกเขยเจ้าเมืองเชียงของ งานชิ้นนี้ได้รับการบันทึกไว้เมื่อปีพ.ศ.2488 โดยบันทึกว่า

ประวัติเมืองเชียงของเริ่มต้นถึงการก่อสร้างเมืองเชียงของโดยเจ้าอริยะ บุตรของเจ้าฟ้ามาละ
ซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้านายเชียงแสน แต่ไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าเมืองเชียงแสนได้จัดให้เจ้าอริยะ ยก
พลเมืองจากเชียงแสนมาแผ้วถางป่าไร่ยแต่่า และตั้งชื่อเมืองว่า “เชียงของ” กิจกรรมสำคัญของการสร้าง
เมือง นอกเหนือจากการแผ้วถางพื้นที่แล้ว ได้ดำเนินการทำนุบำรุงศาสนาด้วยการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม
เจดีย์วัดสองแห่งซึ่งมีอยู่ก่อนล่วงหน้าแล้ว ได้แก่ วัดแก้ว และวัดหลวง¹ เมืองเชียงของในเวลานั้นจึงเป็น
เมืองเล็ก ๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองเชียงแสน (เจ้านานบุษรศ: 2488)

จนกระทั่งเกิดศึกสงครามพม่าในช่วงทศวรรษ 2300 ได้เริ่มมีบันทึกความสัมพันธ์ระหว่าง
เมืองเชียงของกับเมืองนานในลักษณะที่แน่นแฟ้นมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ในตำนานพื้นเมืองนาน
ฉบับวัดพระเกิด ได้ระบุว่า

¹ เจ้ารามะเสน ได้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดวาอาราม และเปลี่ยนชื่อจากวัดศรีบุญยืนเป็นวัดพระแก้ว ส่วนวัดไชยสถานเปลี่ยนชื่อเป็นวัด
หลวง ปัจจุบันวัดทั้งสองแห่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองเชียงของ

“ปีร้างได้ เดือน 7 ออก 6 คำ พระญาเชียงของ ก็เอาไพร่ไทยครอบครัวเมืองเชียงของทั้งมวล ออกมาจากเมืองแก่นท้าว ก็เอามาเมืองน่าน มาทางด่านใต้ ก็มาอยู่เมืองน่านเลี้ยงทั้งมวลแล” (สร้อยดี, 2537: 25)

บันทึกการสร้างเมืองเชียงของโดยเจ้านานบุษรศได้เขียนถึงเหตุการณ์ในช่วงนี้ว่า

“...ระยะต่อมาจะเป็นปีใด พ.ศ.ใดก็ไม่ทราบเหมือนกัน มีกองทัพพม่าได้ยกมาตีเมืองเชียงแสนแตก ทางเชียงของเมื่อรู้ว่าเมืองเชียงแสนแตก เจ้าอริยะได้อพยพครอบครัวและพลเมืองไปอยู่เมืองน่าน ตั้งอยู่ที่เวียงเหนือ พวกชาวบ้านที่ไม่ได้ติดตามเจ้าอริยะไปนั้น ก็แตกหนีไปอยู่ที่ต่าง ๆ บ้านที่เจ้าอริยะไปตั้งอยู่เวียงเหนือเมืองน่านนั้น ต่อมาเขาเรียกว่า บ้านร้างเชียงของ จนกระทั่งบัดนี้...” (เจ้านานบุษรศ, 2488)

ในบันทึกฉบับนี้ยังได้ระบุว่า ช่วงเวลาที่เจ้าอริยะมาอยู่เมืองน่าน เมืองเชียงของก็เกิดเป็นป่าดงขึ้นอีก ต่อมาเจ้าเมืองน่านได้แต่งตั้งบุตรของเจ้าอริยะคือ เจ้ารามะเสน² ยกเอาพลเมืองเชียงของที่แตกศึกหนีไปอยู่เมืองน่านมาตั้งเมืองเชียงของอีกครั้ง การมาตั้งเมืองตอนแรกอยู่ที่เวียงดิน ซึ่งอยู่เหนือบริเวณบ้านแจมป่อง (หมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเวียงแก่น ติดกับอำเภอเชียงของในปัจจุบัน) นอกจากนี้หลักฐานชิ้นนี้ยังได้ยืนยันถึงการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดวาอาราม โดยเฉพาะการสร้างพระวิหารวัดไชยสถานและวัดศรีบุญยืน ซึ่งเจ้ารามะเสนได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระแก้วและวัดหลวง (เจ้านานบุษรศ, 2488)

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การฟื้นฟูเชียงของภายหลังสงครามพม่าที่ยืดเยื้อยาวนานกับล้านนานั้น เริ่มต้นอีกครั้งในสมัยเจ้ารามะเสน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองน่าน และกลายเป็นเมืองด่านหน้าของน่านที่มีความสำคัญมากที่สุดเมืองหนึ่งในแถบแม่น้ำโขงตอนบน (Walker, 1999: 32-33)

สถานะของเมืองเชียงของสำหรับเมืองน่านนั้น เชียงของเป็นหัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้เมืองน่าน และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ เมืองที่มีความสำคัญในระดับเช่นนี้ ได้แก่ เมืองเชียงของและเมืองเทิง โดยส่วนใหญ่เมืองที่มีความสำคัญเช่นนี้ ตำแหน่งเจ้าเมืองจะได้รับการแต่งตั้งและส่งไปจากเมืองน่าน หัวเมืองขนาดใหญ่ที่ผู้ปกครองเมืองมียศเป็นเจ้า ประกอบด้วย 4 เมือง ได้แก่ เชียงของ เติ้ง เชียงคำ และเมืองเงิน ถัดลงมาได้แก่เมืองขนาดเล็ก ซึ่งอยู่ไกลจากเมืองน่าน ผู้ปกครองมียศเป็นพระยาและแสนหลวง มีด้วยกัน 41 หัวเมือง เช่น เมืองงอบ เมืองพง เมืองบ่อ เมืองบัว เป็นต้น (สมศักดิ์, 2529: 46)

² ในบันทึกของเจ้านานบุษรศ ระบุว่าเจ้ารามะเสนคิดกบฏต่อเจ้าเมืองน่าน โดยถือตัวเองว่าเป็นเชื้อสายที่มีอำนาจและบารมีมากในสมัยนั้น ก็ไม่ยอมขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองน่าน โดยจะขอขึ้นตรงต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเลยทีเดียว จึงนำดอกไม้ทอง ดอกไม้เงินลงไปถวายต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ได้นำส่งเมืองน่านตามที่เคยทำมาก่อน เจ้าเมืองน่านทราบข่าวว่าเจ้ารามะเสนมิใช่ใจออกห่าง จึงจัดกองชาวยกจรรจ์สกัดจับตัวเจ้ารามะเสนได้แล้วนำไปไว้ที่เมืองน่าน และจัดให้พระยาไชยราช เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าเมืองเชียงของ เมื่อชำระความผิดเจ้ารามะเสนเรียบร้อยแล้ว เจ้าเมืองน่านจึงส่งเจ้ารามะเสนกลับมาเป็นเจ้าเมืองเชียงของเดิม เพราะไม่มีความผิด

แต่เนื่องจากข้อความดังกล่าวไม่ได้ระบุปี เจ้านานบุษรศเพียงแต่กำหนดช่วงเวลากว่า ๆ ว่า นับตั้งแต่ปีที่เจ้ารามะเสนมาตั้งเมืองเชียงของจนกระทั่งปีพ.ศ. 2488 นั้น นับเป็นเวลา 130 ปี ดังนั้นการตั้งเมืองเชียงของของเจ้ารามะเสนน่าจะตรงกับปีพ.ศ.2358 ในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างเชียงของกับสยามน่าจะเริ่มสัมพันธ์กันมากขึ้นเมื่อล้านนาเป็นเมืองขึ้นสยามและทำศึกสงครามกับพม่าในช่วงปีพ.ศ.2317-2347 ในช่วงเวลาพ.ศ.2317 - 2324 เป็นสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2325 จึงเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถาปัตยกรรมศาสตร์ของเมืองน่าน ซึ่งถูกล้อมด้วยภูเขาสลับซับซ้อน ทำให้รอดพ้นจากการทำลายจากข้าศึกศัตรูมากกว่าหัวเมืองล้านนาไทยทางตะวันตก แม้จะตกเป็นประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์แต่กระนั้น น่านยังสามารถรักษาความเป็นอิสระจากการควบคุมของกรุงเทพฯ ได้นานกว่าเมืองเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง แต่ด้วยสถาปัตยกรรมที่ปิดของน่านนี้เอง ทำให้เมืองเชียงของ เพิ่มบทบาทฐานอย่างสำคัญในการเป็นเมืองหน้าด่านเพื่อปกป้องผลประโยชน์ในแถบหลวงพระบาง และสิบสองปันนา

บทบาทของเมืองเชียงของที่มีต่อเมืองน่านมีทั้งความสัมพันธ์ในด้านการเมืองและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ได้ส่งผลต่อการก่อร่างสร้างตัวของเมืองเชียงของมาจนถึงทุกวันนี้

1. ความสัมพันธ์ด้านการเมืองและการศึกสงคราม

ในฐานะที่เชียงของเป็นหัวเมืองขนาดใหญ่ของเมืองน่านอีกทั้งสถาปัตยกรรมศาสตร์ของเมืองน่านที่ถูกปิดล้อมด้วยภูเขาทำให้การคมนาคมไม่สะดวก ขณะที่ปลายเขตแดน (Frontier) ของเมืองน่านครอบคลุมไปถึงเมืองหลวงภูคา (สมศักดิ์, 2529: 35, 38) ในเวลานั้นแม่น้ำโขงไม่ได้เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างรัฐชาติดังเช่นทุกวันนี้ เมืองเชียงของตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงอยู่ทางทิศเหนือของเมืองน่านและติดต่อกับหัวเมืองในแคว้นสิบสองปันนา ซึ่งมีเขตแดนต่อขึ้นไปทางทิศเหนือด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เชียงของมีอาณาเขตไปถึงเมืองลา เมืองพง อันเป็นหัวเมืองในเขตสิบสองปันนา ดังเช่นที่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156 ระบุถึงเหตุผลสำคัญที่กรุงเทพฯ สั่งให้เกลี้ยกล่อมครัวหรือผู้คนเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองปันนาให้เข้ามาไว้ในพระราชอาณาเขตเนื่องจากการตัดกำลังของพม่าไม่ให้มีฐานเสบียงอาหาร เพราะเมืองน่านได้ตั้งข้อสงสัยว่า เมืองลา เมืองพง อันเป็นหัวเมืองในเขตสิบสองปันนามีอาณาเขตติดกับเมืองเชียงของ อาจเป็นเมืองเสบียงของพม่า (อ้างจากสมศักดิ์, 2529: 40)

ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วบ้างว่า ในยุคต้นรัตนโกสินทร์นั้นได้มีการกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่าง ๆ แถบสิบสองปันนามาอยู่หลายระลอก นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จักรวรรดินิยมตะวันตกได้ขยายอิทธิพลมายังภูมิภาคแถบนี้อย่างเด่นชัด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2429 พม่าสูญเสียเอกราชให้อังกฤษ โดยถูกผนวกเข้าเป็นแคว้นหนึ่งของอินเดียภายใต้การปกครองของอังกฤษ รวมทั้งบางส่วนของสิบสองปันนา ในเวลานั้นเจ้าเมืองเชียงแขง ซึ่งไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นของพม่า เมื่อเห็นว่าอังกฤษตีเมืองอังวะของพม่าได้ จึงอพยพมาอยู่ที่เมืองสิงซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เมืองแห่งนี้เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านและร้างอยู่เนื่องจากผู้คนถูกกวาดต้อนลงมาที่เมืองน่าน การที่เจ้าเมืองเชียงแขงอพยพมาอยู่ในเมืองสิงทำให้กรุงเทพฯ เกรงว่าเจ้าเมืองเชียงแขงซึ่งเคยขึ้นกับพม่า ซึ่งเวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษจะพาเอาเมืองสิงและเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเมืองขึ้นของน่านไปขึ้นกับอังกฤษด้วย รัชกาลที่ 5 จึงพระราชดำริให้เมืองน่านไปปฏิบัติให้เจ้าเมืองเชียงแขงเข้ามาอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ เหตุผลที่สั่งให้เมืองน่านรับหน้าที่นี้เป็นเพราะว่า ที่ตั้งของเมืองน่านอยู่ใกล้กับ

เมืองเชียงแขงมากที่สุด โดยที่เมืองน่านจะควบคุมผ่านทางเมืองเชียงของซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองด่านและตั้งบนฝั่งแม่น้ำโขง (สมศักดิ์, 2529: 70-71)

ในช่วงปลายทศวรรษ 2420 – ต้นทศวรรษ 2430 เป็นช่วงเวลาที่น่านเป็นตัวแทนของสยามพยายามเจรจาเกลี้ยกล่อมตลอดจนส่งกองทัพขึ้นไปบังคับให้เชียงแขงยอมสวามิภักดิ์ต่อสยาม จนกระทั่งในที่สุดเจ้าเมืองเชียงแขงและเมืองขึ้นได้ทำหนังสือยินยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ให้หนังสือสัญญาเป็นสายสัมพันธ์รักษาสภาพความเป็นมาของเขตแดนในประวัติศาสตร์ (สมศักดิ์, 2529: 75)

อย่างไรก็ตาม แม้เจ้าเมืองเชียงแขงจะยินยอมสวามิภักดิ์ สยามก็ไม่ไว้วางใจในการขยายอิทธิพลของอังกฤษ จึงกำชับให้เมืองน่านควบคุมเมืองเชียงแขงและเมืองขึ้นให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น และมีพระบรมราชโองการเกี่ยวกับการส่งข้าหลวงขึ้นไปกำกับเมืองเชียงแขง เจ้าอนันตวรฤทธิเดชแห่งเมืองน่านจึงได้ขอพระราชทานให้เจ้านายเชื้อสายเจ้าเมืองภูคาซึ่งเป็นเมืองร้างใกล้ติดเมืองสิงห์ ยกครอบครัวขึ้นไปตั้งเมืองหลวงภูคา (อ้างแล้ว, 77)

ในงานเขียนของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2547) เรื่อง 30 ชาติเมืองเชียงราย ได้บันทึกเรื่องเหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวที่สัมพันธ์กับการอพยพของชาวลีangkumหนึ่งมายังเมืองเชียงของไว้ว่า

“เมื่อปีพ.ศ.2428 ชาวลีangkumเชียงแขง ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า เมืองสิงห์ เวลานั้นเป็นอาณาเขตของไทย แต่ไม่ยอมขึ้นกับไทย โดยอ้างตนว่าเป็นคนอยู่ในความปกครองของฮ่อขุนนาน แต่ครั้นฮ่อขุนนานจะให้ทำอะไรกลับอ้างว่าอยู่ในเขตไทย ความจริงเมืองสิงห์เวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของนครน่านประเทศไทย

เมื่อปรากฏเป็นเช่นนี้ รัชกาลที่ 5 จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบให้เจ้านครน่านยกทหารขึ้นไปปราบปราม เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน จึงเกณฑ์คนหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับนครน่านได้กำลังพลศึก 3,300 คน ตั้งให้เจ้าสุริยะเป็นแม่ทัพ ให้เจ้าบัวเรียวเป็นปลัดทัพ ครั้นจุลศักราช 1248 ปีมะเมีย ตรงกับพ.ศ. 2429 ร.ศ.105 กองทัพนครน่านยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองเชียงของ เหนือเพียงคือเวียงชั้นกลาง (เวลานั้นยังเป็นป่าอยู่) ตั้งอยู่เชียงของได้ 1 ปี ท่านแม่ทัพจึงมีหนังสือให้ทูตถือไปทาบถามเจ้าฟ้าเมืองสิงห์ มีความตอนหนึ่งเป็นคำขาดว่า ให้ยอมขึ้นกับไทยเสียตามเดิม ถ้าไม่ยอมจะยกกำลังมาตีเมืองสิงห์ แต่เจ้าเมืองสิงห์ยืนยันว่าขึ้นอยู่กับฮ่อ หาได้ขึ้นกับไทยไม่

จุลศักราช 1249 (พ.ศ.2430 ร.ศ.106) กองทัพนครน่านได้ยกไปตั้งอยู่ ณ เมืองหลวงภูคา ทางเมืองสิงห์ทราบว่างทัพน่านซึ่งยกมาตีมีกำลังมาก เห็นจะต้านทานไม่ไหว จึงได้จัดดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการ เมื่อทางเมืองสิงห์ยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อไทยแล้ว กองทัพน่านก็ยกเข้าไปในเมือง พักอยู่ที่นั่นประมาณ 1 เดือนจึงยกทัพกลับเชียงของ ระหว่างที่กองทัพนครน่านตั้งอยู่เมืองหลวงภูคา ลีangkumหนึ่งซึ่งอยู่ในเขตสิบสองปันนาประมาณ 1500

ครัวเรือนอพยพแตกฮั่นมาหมายมาพึ่งเมืองสิงห์ ครั้นทราบว่ามีเมืองสิงห์ยอมอ่อนน้อมต่อไทย แล้ว จึงพากันอพยพครอบครัวติดตามกองทัพผ่านมามาตั้งภูมิลำเนาอยู่เชียงของ จังหวัดเชียงราย พวกที่อพยพมานี้มี 3 หมู่บ้าน คือ บ้านบ่อ บ้านคุ้ม บ้านเมืองงาย สามหมู่บ้านอยู่แขวงเมืองอุ เขต สิบสองปันนา

พวกที่บ้านบ่อนั้นมาตั้งอยู่ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ ย้ายไปสองแห่ง เห็นว่าทำเลที่อยู่ ไม่เหมาะสมด้วยประการต่าง ๆ จึงพากันเลือกทำเลที่จะอาศัยทำมาหากิน เลือที่รายได้แห่ง หนึ่งทางทิศเหนือเชียงของริมแม่น้ำโขง มีลำห้วยชื่อห้วยเม็ง เห็นเป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมจะ ประกอบการอาชีพในทางกสิกรรม จึงพากันตั้งหมู่บ้านว่า "บ้านห้วยเม็ง" ตามนามของลำห้วย" (บุญช่วย, 2547 : 113-115)

แม้จะไม่มีรายละเอียดอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการกวาดต้อนผู้คนในแถบเชียงรุ่ง สิบสองปันนามายัง เมืองเชียงของโดยตรง แต่มีงานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ระบุว่าในสมัยที่ล้านนาและกรุงเทพฯ ทำศึกสงครามกับพม่า จนกระทั่งขับไล่พม่าออกจากที่มั่นแห่งสุดท้ายคือเมืองเชียงแสน คนเชียงแสนและ คนบริเวณทางเหนือหลายหมื่นคนลงไปได้ เวลานั้นมีพลเมืองเชียงแขงถูกอพยพไปอยู่เมืองน่านด้วย เป็นจำนวนมาก การถูกกวาดต้อนของคนเมืองเชียงแขงโดยกำลังพลจากเมืองน่านในลักษณะเดียวกันนี้ เกิดขึ้นอีกหลายครั้ง เช่น ปีพ.ศ. 2355, พ.ศ. 2381 ชาวเมืองเชียงแขงที่อาศัยอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงถูกกวาด ต้อนเกือบทั้งหมดไปเขตเมืองน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เชียงของและเชียงคำ ตั้งแต่นั้นมาเมืองสิงถูกทิ้ง เป็นเมืองร้างไป จนกระทั่งประมาณปีพ.ศ. 2401 เจ้าฟ้าเชียงแขงจึงได้ย้ายที่ประทับของตนไปยังเมืองยั้ง ตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และยอมสวามิภักดิ์ต่อเชียงตุง ประเทศราชของพม่า จนกระทั่งต้นทศวรรษ 2420 จึงได้ย้ายผู้คนกลับมาอยู่ที่เมืองสิงเพราะเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ (Grabowsky, 1998)

งานของบุญช่วยและ Grabowsky แม้จะไม่ได้เขียนถึงเมืองเชียงของโดยตรง แต่ได้ช่วยทำให้เห็น การกวาดต้อนผู้คนด้วยเหตุผลทางการเมืองและการอพยพเพื่อหนีภัยสงครามจากเมืองขึ้นต่าง ๆ ของน่าน และสยามมาอยู่ที่เมืองเชียงของ ชาวเมืองเหล่านี้ได้กลายมาบรรพชนของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในเมือง เชียงของปัจจุบัน (โปรดดูรายละเอียดในบทถัดไป)

2. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วว่า ในราวปีพ.ศ. 2347 หลังจากที่พม่าพ่ายแพ้ในการทำศึกสงครามที่เมือง เชียงแสนซึ่งเปรียบเสมือนเป็นฐานที่มั่นสุดท้ายของในล้านนา เชียงแสนจึงกลายเป็นเมืองร้างเพราะถูก กวาดต้อนผู้คนไปอยู่ยังหัวเมืองอื่น ๆ ขณะที่เชียงของได้ฟื้นฟูก่อร่างสร้างเมืองขึ้นมาอีกครั้งโดยการ สนับสนุนของเมืองน่าน ช่วงเวลานี้เองที่เชียงของเริ่มกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของน่าน ทั้งนี้เป็น เพราะที่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของน่านซึ่งเป็นเมืองที่ถูกปิดล้อมด้วยภูเขา ทำให้การควบคุมเส้นทางการค้า แถบนี้กระทำลำบาก โดยเฉพาะเส้นทางการค้าคาราวานของชาวจีนฮ่อซึ่งเป็นกลุ่มผู้ค้าที่มีบทบาท

สำคัญในบริเวณนี้ และมีทางหลวงสายสำคัญสำหรับการค้าแถบนี้ของคาราวานจีนฮ่อคือ สายเชียงของ – สิบสองปันนา (Lefevre-Pontails 1902, 154 อ้างใน Walker, 1999: 32)

Andrew Walker (1999) เสนอว่าเชียงของเป็นเมืองหน้าด่านที่มีความสำคัญในแถบแม่น้ำโขง ตั้งแต่ก่อนยุคอาณานิคม ในราวต้นทศวรรษ 2400 น่านและหลวงพระบางเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ในบริเวณที่เป็นภาคตะวันตกเฉียงเหนือของลาวในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเกี่ยวข้องเกี่ยวข้องกับระบบรัฐบรรณาการซึ่งนานในฐานะหัวเมืองประเทศราชของสยามต้องทำหน้าที่รวบรวมและส่งราชบรรณาการให้แก่กรุงเทพฯ และดังที่ได้นำเสนอไปแล้วว่า เมืองน่านในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการในการรวบรวมเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองตั้งแต่แถบเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ตลอดจนเมืองต่าง ๆ ในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง และสืบเนื่องมาจากตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเชียงของที่อยู่ริมน้ำโขง ตลอดจนมีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับเมืองเชียงของถึงขนาดที่นักสำรวจชาวฝรั่งเศส Francis Garnier ซึ่งเดินทางสำรวจแม่น้ำโขงในช่วงปีพ.ศ. 2409 – 2411 ได้บันทึกว่าเชียงของเปรียบเสมือนเป็นเมืองหลวงแห่งที่สองของน่าน (Garnier, 1885: 9) ดังนั้นบทบาทสำคัญในการให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้คือการเก็บภาษีอากร ส่วย ค่าธรรมเนียม จากกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้คนในแถบนี้โดยเฉพาะกิจกรรมทางการค้า

เงื่อนไขที่ทำให้เชียงของกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญมีองค์ประกอบดังนี้

1. กิจกรรมการค้าคาราวานที่ใช้เส้นทางการค้าจากเชียงของ ข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองต่าง ๆ จนถึงเชียงรุ่ง สิบสองปันนา เชียงของจึงเป็นสถานที่ที่เหมาะสมในการจัดเก็บค่าเรือข้ามฟากแม่น้ำโขง เก็บภาษีจากสินค้าที่พ่อค้านำมาค้าขาย และควบคุมตลอดจนบังคับให้เมืองขึ้นต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณชายแดน (frontier) การควบคุมการจัดเก็บภาษีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นวิธีการสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจแก่เมืองน่านวิธีการหนึ่ง

2. เชียงของยังเป็นศูนย์กลางในการจัดเก็บบรรณาการต่าง ๆ จากหมู่บ้านบนภูเขาที่ตั้งกระจายในยุคก่อนอาณานิคม เมืองน่านมีเมืองขึ้นต่าง ๆ มากถึง 45 เมือง (สมศักดิ์, 2529: 2) ซึ่งเมืองหรือหมู่บ้านเหล่านี้ส่วนหนึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกลุ่มคนที่กระจัดกระจายตามภูเขาซึ่งนำสินค้าประเภทต่าง ๆ เช่น ของป่า ตะกร้า ข้าว เครื่องเงินมาแลกเปลี่ยนกับเหล็ก เสื้อผ้า หม้อไห และสินค้าอื่นที่ผู้ค้านำมาจากเชียงใหม่ เชียงของจึงเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพเสมือนเป็นตลาดผูกขาดสำหรับพื้นที่ที่ห่างไกลจากตัวเมืองของชุมชนบนภูเขา และหมู่บ้านที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง

3. เชียงของยังเป็นหนึ่งในท่าเรือสำคัญของแม่น้ำโขงตอนบนเพื่อเชื่อมโยงเส้นทางการค้าระหว่างเชียงใหม่ น่านและหลวงพระบาง ดังนั้นเชียงของจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมในการควบคุมการค้าทางแม่น้ำโขง เช่น เรือที่เข้ามาจอดในอาณาบริเวณของเชียงของต้องหยุดจ่ายค่าธรรมเนียมหรือค่าผ่านทาง รวมทั้งภาษีจากบรรดาผู้ค้าแถบแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาต่าง ๆ

2. ยุคการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่

ในช่วงต้นของยุคอาณานิคมราวปีพ.ศ.2436 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 การขยายอิทธิพลของประเทศตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการจัดความสัมพันธ์ครั้งใหญ่ เวลานั้นเมืองเชียงของซึ่งมีฐานะเป็นหัวเมืองสำคัญของเมืองน่าน ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในพื้นที่อย่างเด่นชัด เนื่องจากก่อนหน้านี้ เชียงของเป็นเมืองหน้าด่านทางการค้าและการเมืองที่สำคัญของน่านและสยาม เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 อันนำมาซึ่งการลากเส้นเขตแดน (Borderline) โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นชายแดนระหว่างสองรัฐ ระหว่างการตกลงของสยามกับฝรั่งเศสในช่วงเวลาดังกล่าว เชียงของมีสถานะเป็นเขตแดนเป็นอาณาบริเวณระหว่างรัฐต่อรัฐ (Frontier) ในการเผชิญหน้าระหว่างสยามและฝรั่งเศส

ด้วยเงื่อนไขดังกล่าว การปรากฏตัวของรัฐชาติจากศูนย์กลางจึงสามารถพบเห็นได้ที่เชียงของจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากปฏิภณของการขยายอิทธิพลของตะวันตก การปฏิรูปการปกครองจากรัฐศูนย์กลาง ที่เข้ามาควบคุมกิจการทางการเมือง เศรษฐกิจตลอดจนลดอำนาจของกลุ่มการเมืองเดิมภายใต้การปกครองในรูปแบบของรัฐจารีต

ในเรื่องการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ธงชัย วินิจจะกุล (2544) เสนอมุมมองว่า ในอดีตประเทศไทยไม่เพียงไม่มีเขตดินแดนที่ชัดเจนเท่านั้น แต่ความคิดทางภูมิศาสตร์ ความคิดเรื่องอธิปไตยและบูรณภาพเหนือดินแดนยังเป็นคนละเรื่องและความคิดคนละชุดกับปัจจุบัน ดังนั้นในทัศนะของธงชัย “ประเทศไทยไม่เคยดำรงอยู่อย่างมีบูรณภาพเหนือดินแดนมาแต่โบราณ ประเทศรอบบ้านก็ไม่เคยเป็นของเราอย่างที่เรารู้สึก สยามจึงไม่เคยเสียดินแดนในกระบวนการเปลี่ยนจากรัฐที่ไม่สนใจเรื่องบูรณภาพเหนือดินแดนมาเป็นรัฐแบบสมัยใหม่นั้นเอง” (ธงชัย, 2544:57-65)

ดังนั้นวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 หรือพ.ศ.2436 เป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำมาสู่การจัดความสัมพันธ์ครั้งใหญ่ ในยุค “การเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง” ให้กับฝรั่งเศสได้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อความมั่นคงทางด้านตะวันออกของไทย สนธิสัญญาระหว่างไทย ฝรั่งเศสและอินโดจีน พ.ศ.2436 ทำให้พื้นที่ในรัศมี 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงตั้งแต่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ลงมาตามลำน้ำโขงจนถึงตมตองและเมืองเสียมราฐกับพระตะบองกลายเป็นเขตปลอดทหาร³ ซึ่งผลของสนธิสัญญาดังกล่าวได้กลายเป็นข้อกีดขวางที่ฝรั่งเศสนำมาโต้แย้งคัดค้านมิให้

³ วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2436 ฝรั่งเศสประกาศปิดอ่าวไทยตั้งแต่เวลา 17.00 นาฬิกาเป็นต้นไป จนกระทั่งประกาศเลิกปิดอ่าวไทยวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2436 การเจรจาระหว่างไทยและฝรั่งเศสตกลงขั้นสุดท้ายในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และลงนามอย่างเป็นทางการวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 ผลของสัญญาเป็นไปตามความต้องการของฝรั่งเศส ได้แก่ ไทยต้องเสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส คิดเป็นพื้นที่ 143,800 ตารางกิโลเมตร เป็นผลให้คนลาว 600,000 คน ที่เคยอยู่ใต้การปกครองของไทยติดต่อกันมา 114 ปีเศษ ต้องแยกเป็นลาวฝั่งซ้ายและลาวฝั่งขวา คือภาคอีสานในปัจจุบัน และยังคงยอมให้ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงกว้าง 25 กิโลเมตร ตลอดพรมแดนไทยเป็นเขตปลอดทหารและห้ามเจ้าหน้าที่ติดอาวุธทั้งหมด

ฝ่ายไทยเข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของไทยที่ตั้งอยู่ในเขต 25 กิโลเมตร เพราะไทยมีสัญญากับฝรั่งเศส เมื่อเป็นเช่นนี้ฝ่ายไทยจึงไม่กล้าที่จะเข้าไปจัดการใดใดในหัวเมืองเหล่านั้น

ในงานศึกษาของสมศักดิ์ ลีธราข (2529) เสนอว่า เมืองเชียงของเป็นกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาการปกครองเมืองในเขต 25 กิโลเมตรของไทยที่ถูกแทรกแซงจากฝรั่งเศสและฝ่ายไทยไม่สามารถเข้าไปดำเนินการใดใดในเมืองนี้ได้เลย เชียงของจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ.113 หรือ พ.ศ.2437 เป็นต้นมา จนกระทั่งในปี พ.ศ.2448 หลังจากมีการเจรจาปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสตอนเหนือ เป็นผลให้เมืองเชียงของรอดพ้นจากการแทรกแซงของฝรั่งเศส และรัฐบาลกลางได้เข้าไปจัดการปกครองอย่างเต็มที่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (สมศักดิ์, 2529: 118)

สถานะของเชียงของก่อน พ.ศ.2436 ในเวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน เมืองแห่งนี้ตั้งอยู่ทั้งสองฝากแม่น้ำโขง เจ้าเมืองมีอำนาจปกครองทั้งสองฝั่ง ครั้งเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาปกครองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมืองเชียงของจึงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ฝั่งซ้ายอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสตามสัญญา ส่วนฝั่งขวาเจ้าเมืองเชียงของยังคงมีอำนาจเหมือนเดิม อย่างไรก็ตามฝั่งซ้ายนั้นฝรั่งเศสยังคงให้พระยาเชียงของบังคับบัญชาเป็นหัวหน้าคนลาวอยู่ ดังนั้นฝรั่งเศสจึงมีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาเจ้าเมืองเชียงของโดยปริยาย เป็นผลให้อำนาจของฝรั่งเศสเคลือบคลุมเข้ามาปกครองทางฝั่งขวาด้วย สภาพการณ์เช่นนี้จึงทำให้เมืองเชียงของมีโอกาที่จะตกไปเป็นของฝรั่งเศสได้อย่างง่ายดาย

การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในฝั่งขวาของเชียงของ เริ่มเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ. 113 ฝรั่งเศสได้บังคับซื้อที่ดินกับเจ้าเมืองเชียงของ (จิตรวงษ์ วรยศรังษี) เพื่อใช้เป็นที่พักก่อสร้างที่ทำการกงสุลประจำเชียงของ ซึ่งถือว่ากระทำผิดสนธิสัญญา ค.ศ.1856 หรือ พ.ศ.2399 ที่กำหนดว่าฝรั่งเศสจะเป็นเจ้าของที่ดินในประเทศไทย ณ ที่ใดนอกบริเวณกรุงเทพฯ ไม่ได้ นอกจากการกระทำดังกล่าวฝรั่งเศสยังแสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจเหนือไทยในเมืองเชียงของด้วยการข่มขู่ราษฎรเมืองเชียงของต่าง ๆ นานากระทำตนเป็นเสมือนเป็นเจ้าของเมืองนี้

ในงานของสมศักดิ์ได้สืบค้นเอกสารจากกองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ซึ่งเป็นเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 ยกตัวอย่างเช่น เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.15/1 เรื่องตั้งข้าหลวงว่าราชการเมืองเชียงของ ที่ 396/10461 วันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.114 เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.20/12 เรื่องเจ้าเมืองเชียงของขัดขึ้นราชการ ลำเนาพระราชหัตถ์ ที่ 33/434 วันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ.123 เป็นต้น จะเห็นได้ว่า

บริเวณ 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้เป็นเขตปลอดทหาร ไทยจะมีทหารหรือเจ้าหน้าที่ติดอาวุธในบริเวณนี้ไม่ได้ เป็นข้อเสนอของฝรั่งเศสยื่นคำขาดเมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้ยอมรับว่าดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศสนอกเหนือจากนี้ฝรั่งเศสยังได้ส่งวนไฉ่ซึ่งสิทธิที่จะตั้งกงสุลที่น่านและโคราช (โปรดดูรายละเอียดในสุวิทย์ ธีรศาศวัต(2543) ประวัติศาสตร์ลาว 1779 - 1975. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ระยะเวลาระหว่างร.ศ.114 – ร.ศ.123 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2438 – พ.ศ. 2447 เป็นช่วงเวลาที่มีหัวข้อว่า ราชการเรื่องเมืองเชียงของมีความสำคัญและทำให้รัชกาลที่ห้าต้องลงมาพระราชทานข้อวินิจฉัย ต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งส่งผลฝรั่งเศสยึดดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็น สถานการณ์สำคัญที่นำมาสู่กระบวนการกลายเป็นอำเภอชายแดนของเชียงของในเวลาต่อมา

การปฏิรูปการปกครองเกิดขึ้นอย่างจริงจังเริ่มขึ้นในพ.ศ. 2439 (ร.ศ.115) รัชกาลที่ 5 ได้ มอบหมายให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้รับสนอง โดยมี เป้าหมายเพื่อสร้างความเป็นเอกราชของชาติ และให้เป็นพระราชอาณาจักรที่เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน ปฏิบัติการดังกล่าวปรากฏเป็นรูปธรรมทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น มีการจัดตั้ง โรงเรียนในเมืองน่านเนื่องจาก "...หนังสือไทยจะเป็นประโยชน์แก่ราชการต่อไปภายหน้า ทั้งจะเป็น ที่ชักพาให้กลมเกลียวสนิทกับไทยมากขึ้นด้วย..." (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/151 เรื่องจะจัด โรงเรียนที่เมืองน่าน ที่ 1318/31096, 27 พฤศจิกายน ร.ศ.114 อ้างในสมศักดิ์, 2529: 134) การ สร้างความรู้สึกอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในรัชกาลที่ 6 คือ แม้แต่คำว่า ลาวและ ไทย ทางราชการก็ห้ามมิให้ใช้ "...ทั้งนี้ก็ด้วยประสงค์จะชักจูงให้พลเมืองในมณฑลพายัพรู้สึกตน ว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติไทยอันเดียวกัน..." (เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/27 รายงานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม หลวงพิษณุโลกเดโชตรวจตราราชการกมณฑลตะวันออกและมณฑลพายัพ 3 มกราคม 2458 อ้างในสมศักดิ์, 2529: 134)

การรักษาผลประโยชน์เกี่ยวกับป่าไม้⁴ ยังเป็นความมุ่งหมายอีกประการหนึ่งของการปฏิรูป การปกครอง โดยรัฐศูนย์กลางเริ่มมองทรัพยากรป่าไม้ในฐานะที่เป็นผลประโยชน์ของแผ่นดิน ซึ่ง หมายถึงรัฐศูนย์กลางต้องลงไปควบคุมดูแล ดังนั้นสิ่งที่รัฐต้องทำคือ การลดอำนาจและอิทธิพล ทางเศรษฐกิจของเจ้านายพื้นเมืองซึ่งเคยมีมาแต่เดิมให้หมดไป (อ้างแล้ว, 136-137)

ตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ.119 หรือราวพ.ศ.2443 ได้แบ่ง เขตการปกครองโดยให้เมืองน่านมีฐานะเป็น นคร เพราะมีอาณาเขตกว้างขวาง การที่เมืองน่านมี พื้นที่กว้างขวางทำให้ต้องแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองชั้นใน การจัดบริเวณในเมืองน่านใน สมัยพระยาศรีสุนทรวรเป็นข้าหลวงพิเศษ ได้จัดรวมหัวเมืองชั้นนอก ริมแม่น้ำโขงตอนเหนือ ซึ่งมี เมือง 8 เมือง คือ เชียงของ เชียงคาน เทิง เชียงคำ เชียงแลง เชียงลม เชียงฮ่อนและเมืองเงิน จัดตั้ง เป็นบริเวณน่านเหนือขึ้น

⁴ กิจกรรมป่าไม้ของเมืองน่านและแพร่ แตกต่างจากการทำไม้สักในหัวเมืองล้านนาอื่น ๆ คือ เจ้านายลงมือในกิจการทำไม้สักเอง ขณะที่หัว เมืองล้านนาอื่น เจ้านายจะเป็นให้ผู้อื่นเช่าทำ จนกระทั่งปีพ.ศ. 2439 รัฐศูนย์กลางเป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้เมืองแพร่และ น่านโดยสิทธิ์ขาด การควบคุมการทำไม้ตกอยู่ภายใต้การดูแลของกรมป่าไม้ การรวบอำนาจของรัฐศูนย์กลางนำมาซึ่งผลกระทบ กระเทือนต่อฐานะทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ของเจ้านายพื้นเมือง (โปรดดูรายละเอียด สมศักดิ์, 2529: 162-174)

ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ราวปีพ.ศ.2445 – 2462 เชียงของได้ถูกรัฐบาลกรุงเทพฯ ประกาศให้ไปขึ้นกับเชียงใหม่ บริเวณที่รัฐบาลประกาศให้ยุบไปรวมกับเชียงใหม่ ได้แก่ บริเวณน่านเหนือ ซึ่งประกอบด้วย เมืองเชียงคำ เมืองเทิง เชียงของ และเมืองปง ทั้งนี้คงเพราะต้องการให้ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งประจำอยู่ที่เชียงใหม่ ได้ควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น เพราะหัวเมืองในบริเวณน่านเหนือเป็นหัวเมืองที่อำนาจและอิทธิพลฝรั่งเศสครอบงำมากกว่าหัวเมืองในบริเวณอื่น ๆ (สมศักดิ์, 2529: 192)

งานเขียนหลายชิ้นข้างต้นที่มองว่าในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ไทยถูก “คุกคาม” หรือ “เสียดินแดน” เป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์อย่างธงชัยเรียกว่า เป็นการมองประวัติศาสตร์จากทัศนะความทรงจำแบบเจ้ากรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากความคิดเรื่องอธิปไตยและบูรณาภาพเหนือดินแดนในอดีตกับปัจจุบันเป็นคนละชุดกัน

เมื่อย้อนไปพิจารณาปฏิกริยาหรือท่าทีของคนในท้องถิ่นเชียงของในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่า กลุ่มคนในระดับชนชั้นปกครองเชียงของเวลานั้นมองรัฐบาลกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นคนอื่น เช่นกัน ดังเช่นที่ปรากฏในบันทึกของลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อการจลาจลของเงี้ยวในพ.ศ.2445

บรรยาภาศความสัมพันธ์ระหว่างเงี้ยวและอาณาจักรล้านนาในเวลานั้นพบว่าเงี้ยวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนเมืองมาก เงี้ยวส่วนหนึ่งตั้งถิ่นฐานมานานแล้ว เงี้ยวอีกพวกหนึ่งเดินทางติดต่อค้าขายกับล้านนามาช้านาน ตามแนวคิดเดิมของรัฐจารีตที่ไม่มีพรมแดน พวกเงี้ยวเดินทางไปมาอย่างสะดวกสบาย หลังการเกิดรัฐไทยสมัยใหม่หรือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เริ่มแบ่งความเป็นคนสยามกับไม่ใช่สยามออกไปอย่างเด็ดขาด เงี้ยวส่วนหนึ่งอยู่ในล้านนาหลายชั่วอายุคน แต่ต้องการสิทธิพิเศษจึงขอเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ คนพวกนี้ย่อมไม่มีสิทธิในฐานะคนสยาม คือ ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและห้ามตัดไม้มาสร้างบ้านและสร้างวัด การจัดตั้งรูปแบบใหม่ที่แตกต่างกับรัฐจารีต ทำให้เงี้ยวเกิดความรู้สึกเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกรัฐบาลกีดกัน ความไม่พอใจของเงี้ยวต่อรัฐบาลได้แสดงออกโดยการสังหารข้าราชการไทยและทำลายสถานที่ราชการ (สร้อยดี, 2539: 402)

จากบันทึกของเจ้านานบุษรศ จิตตางกูร เรื่องเงี้ยว (ไทยใหญ่) ก่อการจลาจลขึ้นในมณฑลพายัพ เมื่อพ.ศ.2445 ซึ่งเป็นช่วงสมัยสุดท้ายที่ปกครองด้วยระบอบเจ้าเมืองก่อนจะเปลี่ยนไปเป็นนายอำเภอ สถานการณ์ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ฝรั่งเศสได้เข้าครอบครองลาวตั้งแต่ปีพ.ศ.2436 งานบันทึกของเจ้านานบุษรศซึ่งเขียนเมื่อปีพ.ศ.2498 ได้แสดงให้เห็นว่า ช่วงปีพ.ศ.2444-2447 สถานะของเมืองเชียงของและเชียงแสนเป็นดินแดนกลางระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลฝรั่งเศส เนื่องจากเมื่อปีพ.ศ.2436 ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาปากน้ำ ทหารไทยที่รักษาป้อมได้ระดมยิงเรือรบฝรั่งเศสจม เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้เขตเชียงของและเชียงแสน และฝั่งแม่น้ำโขง

ด้านขวาระยะทาง 25 กิโลเมตร ฝรั่งเศสจะยึดเอาเป็นค่าเสียหายที่ทหารไทยยิงเรือรบจมน้ำ แต่ยึดไว้เป็นดินแดนกลางก่อน จนกว่ารัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะเจรจาตกลงกัน

ในบันทึกตอนหนึ่งระบุว่า

"...เมื่อทัพไทยยังไม่เข้าปราบเงี้ยวที่อาศัยอยู่เชียงของ มีเงี้ยวพวกหนึ่งมีสิ่งพงษ์เป็นหัวหน้า มาอาศัยอยู่ในวิหารวัดหลวง มีพรรคพวกประมาณ 300 คน และยังมีพรรคพวกซึ่งอาศัยอยู่ตามบ้านเรือนราษฎรประมาณ 100 คน พวกเงี้ยวรู้สึกหนักใจและจนตรอก เนื่องจากได้ทราบว่างองทัพไทยยกทหารมาจำนวนมาก ได้เตรียมตัวยกพวกหนี แต่ไม่รู้จะหนีไปทางไหน เพราะเกรงจะไปเจอเข้ากับทหารไทย จะข้ามฟากไปอยู่ฝั่งซ้ายของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมให้ข้ามไป พวกเงี้ยวจึงหาโอกาสหาเงินเพื่อจะได้นำไปใช้จ่ายเป็นค่าเสบียงอาหาร อาหารหนีออกจากเชียงของ พวกเงี้ยวจึงไปรบกวมพระยาจิตวงษ์วรยศรังษี ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงของอยู่ในขณะนั้น วันแรกไปเพียง 9-10 คน พวกเงี้ยวก็พูดจาอ่อนหวานแสดงความเคารพนบถ และยกมือไหว้ว่า เวลานี้ไม่มีเงินที่จะใช้จ่ายเป็นค่าเสบียงอาหาร ขอรับประทานเงินจากพ่อเจ้าคนละ 20 บาท วันต่อ ๆ มาก็มียกเงี้ยวมาขอเงินทวีขึ้นทุกวันจาก 20 คน เป็น 30-40-50 คน เจ้าเมืองเชียงของก็ให้โดยความจำเป็น เพราะเกรงพวกเงี้ยวจะทำร้ายเอาและจะได้รับความเดือดร้อนภายหลัง ...ครั้งสุดท้ายไม่ได้จ่ายให้พวกเงี้ยวเลยแม้แต่บาทเดียว เมื่อพวกเงี้ยวขอเงินไม่ได้ ในวันรุ่งขึ้นตอนเช้าพวกเงี้ยวก็เขียนหนังสือไปติดประตูบ้านของเจ้าเมืองเชียงของว่า เจ้าหลวงเป็นผู้ที่มีเงินคนจนมาขอเงินก็ไม่ให้ เจ้าหลวงเป็นคนไม่มีจิตใจเผื่อแผ่ ใจดำ ไม่เอ็นดูคนจน ที่นี้พวกเราจะจู่เอาเงินค่าปรับจากเจ้าหลวงผู้ใจดำให้เจ้าหลวงชำระเงินให้พวกเราเป็นเงิน 33,333,300 บาทกับเศษ 33 อัฐ ให้นำเงินให้แก่พวกเราที่อยู่วัดหลวงภายใน 7 วัน นับตั้งแต่วันปิดหนังสือเป็นต้นไป"

แต่แล้วในที่สุดเจ้าเมืองเชียงของก็ได้วางแผนหลอกล่อเงี้ยวและหนีไปพึ่งฝรั่งเศสที่เมืองห้วยทราย โดยให้เหตุผลว่า เมื่อเจ้าเมืองหนีไปแล้ว พวกเงี้ยวคงไม่ทำอันตรายราษฎร เจ้าเมืองได้เข้าไปพบกับกอมมิแชร์ ซึ่งเทียบเท่าผู้ว่าราชการจังหวัด โดยได้มอบให้เจ้านานบุษรศ ซึ่งเป็นบุตรเขยเป็นผู้ดูแลรักษาบ้านแทน เจ้านานบุษรศเล่าว่า เมื่อเจ้าเมืองเชียงของข้ามไปพึ่งฝรั่งเศสที่เมืองห้วยทราย ตัวท่านได้อยู่รักษาบ้านเรือนและตั้งใจว่าจะปราบพวกเงี้ยวที่อาศัยอยู่วัดหลวง

"...ในคืนวันหนึ่ง ข้าพเจ้ากับท้าวทิพย์เนตรและราษฎร 5-6 คนได้พากันข้ามไปหากอมมิแชร์ ที่เมืองห้วยทราย ขอความกรุณายืมปืน 36 กระบอก พร้อมด้วยกระสุน 1,000 นัด โดยแจ้งกับกอมมิแชร์ว่าจะเอาไปรักษาเมืองเชียงของ เพราะเวลานี้มีเรื่องยุ่งกับพวกเงี้ยวจะพึ่งรัฐบาลไทยหรือรัฐบาลฝรั่งเศสก็พึ่งไม่ได้ จำต้องพึ่งตัวเอง กอมมิแชร์ทราบแล้วก็ไม่ได้ซักถามอะไรเพียงแต่ตอบว่าได้เท่านั้น แล้วก็ก๊อฏิกจอนำข้าพเจ้าไปถึงค่ายกองทหาร เขาบอกนายทหารจ่ายอาวุธปืนและกระสุนปืนเท่าที่ขอ กอมมิแชร์ทั้งนายทหารเขายังบอกกับข้าพเจ้าว่า หากท่านนี้ไม่พอจะต้องการอีกเท่าใด ให้มาเอาได้ยินดีให้ยืม..."

แผนการที่เตรียมปราบเงี้ยวยุติลง เมื่อเจ้านานบุษรศได้รับทักท้วงจากข้าราชการผู้เฒ่าคนหนึ่ง

"คืนวันที่ 8 มีนาคม (พ.ศ.2446) ยามตีสองจัดปลดคนพญาหลวงราชไมตรีสิทธิมงคละ ได้ไปพบข้าพเจ้าในคืนวันนั้น โดยบอกกับข้าพเจ้าว่าที่เราพร้อมกันวางแผนการที่จะปราบพวกเงี้ยวนั้น ลุงมานั่งคิดนอนคิดและไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้วเห็นว่าไม่เป็นการดีเลย เมื่อเราปราบมันชนะ พวกมันก็จะแตกหนี แต่พวกพวกราษฎร ของเราจะไม่มีความสุข จะไม่ได้ประกอบอาชีพทำไร่-ทำนา เพราะพวกเงี้ยวนั้น นอกจากเราจะรู้ว่าอยู่วัดหลวงแล้ว พวกมันจะหลบซ่อนอยู่ที่ไหนบ้างเราไม่รู้ เพราะพวกมันมีมากอาจจะไปปล้นราษฎรที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง...แล้วเราจะไปพึ่งใคร ทหารไทยก็เข้ามาช่วยไม่ได้ ทางฝรั่งเศสก็เข้ามาช่วยไม่ได้เช่นกัน เราเวลานี้เท่ากับว่าเป็นลูกกำพร้าพ่อแม่..."

ในวันถัดมา เจ้าหนานบุษรคนำอาวุธที่ยืมมาไปส่งคืนฝรั่งเศส และไปหลบหนีไปอยู่กับฝรั่งเศสที่เมืองห้วยทราย

"...พ่อเมืองเชียงของ ซึ่งมีศักดิ์เป็นพ่อตาของข้าพเจ้าได้นำตัวข้าพเจ้ากับภรรยาไปฝากฝังกับกอมมิแอร์ กอมมิแอร์คนนี้มีชื่อว่า มองสิเออร์ อามินิสตาเตอร์..."

กอมมิแอร์ได้จัดบ้านพักและทหารญวนมาดูแลรักษาความปลอดภัยแก่เจ้าหนานบุษร อีกทั้งยังจ้างทำงาน ต่อมาในช่วงปลายปีพ.ศ.2446 รัฐบาลไทยและฝรั่งเศสเจรจาตกลงตามเงื่อนไขระหว่างเขตแดนเรียบร้อยแล้วว่าเมืองเชียงของและเชียงแสนเก่าเป็นดินแดนของไทยตามเดิม กองกำลังทหารจากเมืองแพร่และเมืองเชียงราย ได้รับมอบหมายให้ยกพลเข้าเชียงของเพื่อปราบเงี้ยว และกองทหารไทยได้ส่งข่าวมายังเจ้าเมืองเชียงของที่อาศัยอยู่กับฝรั่งเศส

"...เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2447 เป็นวันที่ทหารไทยยกพลเข้าเมืองเชียงของ เวลาตอนเช้าข้าพเจ้าได้ทำงานอยู่ที่ออฟฟิส กอมมิแอร์ที่เมืองห้วยทราย พวกข้าราชการฝรั่งเศสที่ออฟฟิสซึ่งมีกอมมิแอร์รวมอยู่ด้วย ก็ได้เห็นคนเชียงของข้ามเรือจากฝั่งขวาของไทยทั้งหญิงและชายแต่่าแก่ลูกเด็กเล็กแดงเรือแต่ละลำก็เต็มเพียบไปด้วยผู้คนยัดเยียดข้ามแม่น้ำโขงมาหลายสิบลำ ได้มาพักอยู่ที่เกาะกลางน้ำโขงคือเกาะโป่งตรงข้ามกับเมืองเชียงของ และตรงหน้าที่ทำการออฟฟิสของกอมมิแอร์ ...และในวันนี้เองเวลาประมาณ 9.00 นาฬิกา กอมมิแอร์จึงได้บอกกับบรรดาข้าราชการที่อยู่ออฟฟิสว่า เมืองเชียงของและเมืองเชียงแสนเก่า ทหารไทยเข้าประจำได้ เพราะเป็นดินแดนของไทยโดยเด็ดขาดแล้ว เนื่องจากได้รับโทรเลขจากรัฐบาลฝรั่งเศสบอกมาเดี๋ยวนี้ รัฐบาลไทยได้เอาตำบลต่าง ๆ ของไทยแลกเปลี่ยนกับเมืองเชียงของและเชียงแสนเก่ารวม 8 ตำบล..."

เจ้าหนานบุษรเล่าว่า ในวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 22 เมษายน ปีเดียวกัน กอมมิแอร์แห่งเมืองห้วยทรายได้จัดให้ท่านแต่งชุดแบบข้าราชการฝรั่งเศสเพื่อมาถามข่าวคราวทหารไทยที่มาประจำอยู่ที่เมืองเชียงของ โดยนั่งเรือข้ามฟากมาถึงท่าผาถ่านเมืองเชียงของ และพบว่ามียุทธการของทหารไทยเฝ้าอยู่ที่ท่าน้ำนั้น ทหารไทยได้พาไปเข้าพบนายพันโทหลวงชาญสอนกลกับนายทหารยศร้อยตรีมีพลทหารจำนวน 8 คน บริเวณใกล้วัดศรีดอนชัย แม่ทัพได้พาเจ้าหนานบุษรไปดูเงี้ยว ลี้อ และคนพื้นเมืองที่ทางรัฐบาลไทยส่งลี้ภัยจะเป็นพวกเดียวกับเงี้ยว และพวกที่ถูกจับอยู่ในระหว่างการควบคุมมีประมาณ 200 กว่าคน

ในเวลาต่อมา นายพันโทหลวงชาญชลอนกลได้มีหนังสือเชิญเจ้าเมืองเชียงของไปอยู่เชียงของตามเดิม เมื่อทหารปราบพวกเงี้ยวที่เชียงของเรียบร้อยแล้ว ก็ตั้งเชียงของขึ้นเป็นเมืองพิเศษโดยทางรัฐบาลไทยได้จัดให้พระยาบรมบาทบำรุงข้าหลวงประจำนครน่านมาเป็นข้าหลวงประจำเมืองเชียงของ มีกองสอยสวนคดี จัดตั้งหัวหน้าอัยการเชียงของ จัดล้ามแปลภาษาฝรั่ง ล้ามแปลภาษาพม่าและภาษาจีน รวมทั้งจัดตั้งศาลพิเศษ จัดตำรวจหนึ่งกองร้อยมาประจำรักษาการณ์เมืองเชียงของ จัดตั้งหัวหน้ากองเรือนจำเพื่อสอบสวนคดีก่อการจลาจลของเงี้ยว

เชียงของในช่วงเวลานั้นจึงเป็นช่วงที่มีข้าราชการจากต่างถิ่นมาอยู่กันจำนวนมาก และในวันหนึ่งได้มีนายทหารนอกเครื่องแบบกลุ่มหนึ่งพากันไปเที่ยวเมืองห้วยทรายเขตฝรั่งเศส ได้ถูกทหารฝรั่งเศสจับส่งกอมมิแשר กอมมิแשרได้ถามถึงหนังสือประจำตัวของกลุ่มทหาร ปรากฏว่าไม่มีหนังสือประจำตัว ทหารกลุ่มนี้จึงได้ถูกจับเข้าห้องขังนักโทษ กอมมิแשרทำหนังสือมายังพระยาบรมบาทบำรุง ข้าหลวงพิเศษประจำเมืองเชียงของว่า ได้จับคนไทยเข้ามาดินแดนอินโดจีน โดยไม่มีหนังสือประจำตัวผิดสัญญาข้อ 8 จึงได้กักขังตัวไว้ในที่คุมขัง ข้าหลวงพิเศษได้ทำหนังสือไปขอโทษและขอให้ปล่อยตัว โดยต่อไปจะไม่ทำผิดตามสัญญาเช่นนี้อีก

จากนั้นอีกราว 4-5 วันมีชาวบ้านห้วยทราย บ้านสะโตะ บ้านป่าอ้อย บ้านต้นม่วง บ้านผาค่า ซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายได้นำเอาผัก และอาหารมาขายที่เชียงของรวมทุกหมู่บ้าน ทั้งชายหญิง และเด็กประมาณ 80 คน คนเหล่านี้ไม่มีหนังสือประจำตัวเช่นกัน จึงถูกจับเข้าห้องขัง นายมหายศซึ่งเป็นหัวหน้ากองเรือนจำและเคยถูกจับจากฝรั่งเศสในข้อหาเดียวกัน เจ็บใจและอยากแก้แค้นด้วยการให้ชาวบ้านห้วยทรายลำบากยากแค้นในห้องขังเช่นเดียวกับที่เคยโดนกระทำในห้องขังห้วยทราย แต่เจ้าคุณบรมบาทบำรุงห้ามไม่ให้ทำอย่างเรือนจำฝรั่ง โดยให้เหตุผลว่า

“เราเป็นชาติไทยเหมือนกัน อย่าให้ทำเหมือนฝรั่งทำกับคนของเรา”

ต่อมาทั้งสองฝ่ายคือรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลไทยก็ออกหนังสือประจำตัวแก่ผู้ที่จะข้ามไปมาระหว่างเชียงของและห้วยทรายโดยไม่เรียกค่าธรรมเนียม เจ้าหนานบุษรคในฐานะผู้ได้รับมอบหมายให้ดูแลหน้าที่ดังกล่าวจากข้าหลวงพิเศษได้บันทึกไว้ว่า มีผู้คนข้ามไปมาระหว่างเมืองเชียงของและห้วยทรายประมาณวันละ ไม่ต่ำกว่า 200 คน

ขณะที่ราวปลายเดือนมีนาคม พ.ศ.2447 ข้าราชการกลุ่มต่าง ๆ จากกองทหาร กองตำรวจ กองข้าหลวง กองศาลและแผนกต่าง ๆ หลังจากชำระคดีก่อการจลาจลเงี้ยวแล้วก็ได้เดินทางออกจากเมืองเชียงของไป

เอกสารที่บันทึกเรื่องเงี้ยวก่อการจลาจลในมณฑลพายัพเมื่อพ.ศ.2445 ที่เขียนโดยเจ้าหนานบุษรค จิตตางกูร นับเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงช่วงเปลี่ยนผ่านของการจัดความสัมพันธ์ในหลากหลายชุดภายใต้ความสัมพันธ์ในยุครัฐบรรณาการและความสัมพันธ์แบบอาณานิคมซึ่งเป็นที่มาของชุดความคิดว่าด้วยการสร้างชาติสมัยใหม่ ดังนี้

1. การปกครองเมืองเชียงของในช่วงที่เกิดการจลาจลของเงี้ยว เป็นช่วงที่ตรงกับสมัยรัชกาลที่ห้าของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ที่ดินแดนเป็นตัวกำหนดขอบเขตของความเป็นรัฐที่สำคัญ เมื่อฝรั่งเศสยึดครองดินแดนอินโดจีน การควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้คนและสิ่งของไม่ได้เป็นไปอย่างเสรีดังเช่นที่ผ่านมา แต่กระนั้น การข้ามฝั่งไปมาระหว่างห้วยทรายและเชียงของยังถือเป็นวิถีปกติของผู้คนในละแวกนั้น จนกระทั่งเมื่อตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ที่ตึงเครียด การหยิบยกเอาสัญญาการข้ามพรมแดนภายใต้ฉันทะทางการเมืองได้ถูกนำมาอ้างถึง ดังเช่นที่ทหารไทยถูกฝรั่งเศสควบคุมตัวในฐานะที่ข้ามแดนโดยไม่มีหนังสือประจำตัว หรือชาวบ้านห้วยทรายถูกทหารไทยจับกุมตัวในข้อหาเดียวกัน สถานการณ์เช่นนี้นับเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณดังกล่าวในช่วงเวลานั้น

2. น้ำเสียงในการบันทึกเรื่องราวของเจ้าหนานบุษรศ จิตตางกูร ในฐานะลูกเขยของเจ้าเมืองจิตตวงษ์ เจ้าเมืองเชียงขององค์สุดท้าย จัดวางความสัมพันธ์กับ 'รัฐบาลไทย' ในฐานะ "คนอื่น" หรืออย่างดีที่สุดก็คือ "คนนอก" หรือ "คนแปลกหน้า" ที่กำลังจะเข้ามาสัมพันธ์กับเมืองเชียงของ ขณะที่รัฐบาลหรือทหารไทยมองว่า เงี้ยวหรือไทยใหญ่เป็นเหมือนศัตรูที่ต้องปราบให้สิ้น เจ้าเมืองจิตตวงษ์กลับเลือกที่จะมอบเงินทองให้เงี้ยว จนกระทั่งท้ายที่สุดทนการโดนไถจากเงี้ยวไม่ไหวจึงได้ปฏิเสธ แต่ก็ได้รับการกล่าวหาจากกลุ่มเงี้ยวในข้อหาที่แสดงความสัมพันธ์ในฐานะผู้ร่ำรวยกับผู้ยากไร้ มากกว่าในฐานะของเจ้าเมืองที่จะต้องปราบกลุ่มเงี้ยวให้สิ้นดังเช่นที่ทหารหรือรัฐบาลไทยกระทำในเวลาต่อมา และอาจกล่าวได้ว่า เจ้าเมืองเชียงของมีความสัมพันธ์อันดีมิตรและมีความไว้วางใจต่อเจ้าหน้าที่ระดับสูงของฝรั่งเศสดังเช่นที่เจ้าจิตตวงษ์หรือเจ้าหนานบุษรศเลือกที่จะไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส

ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสังเกตได้ว่า หากมองจากมุมมองของกลุ่มคนที่อยู่ในสายตระกูลของเจ้าเมืองเชียงของเวลานั้น กลุ่มเงี้ยวแม้จะก่อความวุ่นวายหรือสร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านยังถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่แถบนั้น มากกว่าคนจากรัฐบาลหรือทหารไทยซึ่งถือเป็นคนกลุ่มใหม่ที่เมืองเชียงของยังสับสนในการจัดวางความสัมพันธ์ด้วย ขณะที่การตัดสินใจไปขอความช่วยเหลือกับตัวแทนของรัฐบาลฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งห้วยทรายกลับสามารถลงมือกระทำได้ในเวลาอันรวดเร็ว สถานการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นการปรากฏตัวของอำนาจในรูปแบบของรัฐชาติสมัยใหม่ เช่น การส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปสะสางคดีที่เกิดขึ้น วิธีการแก้ปัญหาในการปราบปรามเงี้ยวหรือไทยใหญ่ตลอดจนการข้ามฟากไปยังเมืองห้วยทราย ดังนั้นการตัดสินใจและปฏิกิริยาของผู้ปกครองเชียงของได้แสดงให้เห็นว่า ระบบคิดของผู้คนยังไม่คุ้นเคยกับความคิดว่าด้วยความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ อีกทั้งยังไม่ได้จัดวางความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติไทยที่มีกรุงเทพฯเป็นศูนย์กลาง

นอกเหนือจากเอกสารที่บันทึกเรื่องเงี้ยวก่อการจลาจลในมณฑลพายัพเมื่อพ.ศ.2445 ที่เขียนโดยเจ้าหนานบุษรศ จิตตางกูร ในราวปีพ.ศ.2448 – 2449 ยังมีเอกสารซึ่งบันทึกเรื่องการจัดราชการเมืองเชียงของระหว่าง ร.ศ.124-ร.ศ.125

หนังสือฉบับหนึ่งลงวันที่ 3 เดือนพฤษภาคม ร.ศ. 124 เป็นหนังสือที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เขียนถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขาการของรัชกาลที่ห้า พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพที่ 3 ได้โทรเลขแจ้งมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงการพบปะระหว่างพระยาจิตวงศ์ที่เมืองเชียงคำเพื่อได้ถามถึงการงานบ้านเมืองได้ความว่า

“...เวลานี้เรียบร้อยไม่มีเหตุ ราษฎรได้ทำมาหากินเป็นปกติ แลผลประโยชน์ คือ ค่าแรง ค่านา ในจำนวนศก 123 ได้เก็บแล้วเสร็จเป็นเงิน 9000 บาทเศษแต่ยังไม่ได้แบ่งปันกัน....”

จากนั้นในปีถัดมาคือ ร.ศ.125 เดือนเมษายน พระภักดีณรงค์ ข้าหลวงประจำบริเวณพายัพเหนือ ได้ทำหนังสือมายังเจ้าคุณพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพเหนือ โดยมีข้อความบางส่วนว่า

“...ตามที่ข้าพเจ้าได้ไปตรวจตราคราวนี้ ได้ตรวจเห็นการที่เชียงของเห็นควรจะจัดการแก้ไข คือ เมืองเชียงของเป็นเมืองที่ล่อแหลม แลเป็นเมืองคล้ายกับตลาด แลทั้งเป็นเมืองที่นับว่าเป็นที่สำคัญส่วนหนึ่ง แลผู้คนพลเมืองก็มีถึง 11060 คน การเก็บผลประโยชน์ในเวลานี้ปีหนึ่งได้ราว 18368 บาท ...”

จะเห็นได้ว่า ปฏิบัติการของการรวมอำนาจการปกครองเข้ามาไว้ที่ศูนย์กลางนั้น ได้ใช้วิธีการส่งบรรดาข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มีอำนาจเต็มออกไปปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณ นอกจากนี้ข้าหลวงจะฝึกฝนทหารตามหัวเมืองขึ้นเป็นหน่วยในบังคับของตน ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เคยมีกำลังทหารมาก่อน แม้แต่ในบังคับของเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจในท้องถิ่น แต่ก็เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงที่ทางกรุงเทพฯ ส่งคณะข้าหลวงไปประจำตามหัวเมือง เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้กำลังทางทหารตามสภาพแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ข้าหลวงจึงมีอำนาจควบคุมกำลังทหารจำนวนมากในเขตของตนเองและย่อมจะสามารถสั่งการด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้บรรดาข้าหลวงจึงมีอำนาจเกี่ยวข้องกับการเป็นปรปักษ์กับฝรั่งเศสตามแนวชายแดน (นอร์แมน, 2541: 216)

ในยุคของการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ห้า จึงเป็นช่วงเวลาที่เชียงของเริ่มกลายเป็น “เมืองชายแดน” ของศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ ในแง่ของการปกครองและเปลี่ยนสถานะจากเมืองที่มี “เจ้าเมือง” เป็นผู้ปกครองมาเป็น “อำเภอแห่งหนึ่ง” โดยมีนายอำเภอเป็นผู้ดูแล พร้อมกันนี้ได้เริ่มมีการตอกย้ำอุดมการณ์ชาตินิยมอยู่เป็นระยะ ๆ ผ่านปฏิบัติการต่าง ๆ ที่อำนาจจากศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ เข้ามาสัมพันธ์กับท้องถิ่นเชียงของในแต่ละช่วงสถานการณ์ ขณะที่ในภาคปฏิบัติระดับชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ทั้งในระดับพื้นที่และผู้คนหลากหลายกลุ่มในจุดต่าง ๆ ของแถบแม่น้ำโขงตอนบนยังคงเกี่ยวข้องในแบบที่เคยเป็นมาและอยู่ในความทรงจำของชาวบ้านในยุคถัดมา

3. ยุคสงครามคอมมิวนิสต์

สถานการณ์ที่เรียกว่า สงครามคอมมิวนิสต์ มีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 ที่ชาวบ้านแถบเชียงของคุ้นเคยในนามของ “สงครามฝรั่งเศส” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดคาบเกี่ยวในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง รวพ.ศ.2483-2489 ในช่วงเริ่มต้นของสงครามโลกครั้งที่สอง ดุลแห่งอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มหาอำนาจตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลแลนด์ และสหรัฐอเมริกาถูกกองทัพญี่ปุ่นตีแตก ขณะที่ไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ช่วงเวลานั้นไทยได้เสนอให้รัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสปรับปรุงเส้นเขตแดนโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นกันอาณาเขต ซึ่งหมายความว่า ฝรั่งเศสต้องคืนดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมด ในที่สุดไทยได้คืนแดนคืนจากฝรั่งเศสบางส่วนและนำมาจัดตั้งจังหวัดล้านช้าง ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามแขวงไซ่งอนของลาวในปัจจุบัน จังหวัดจำปาศักดิ์ พิบูลสงครามและพระตะบอง (สุวิทย์, 2543: 286-288)

สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศมีผลในทางปฏิบัติต่อพื้นที่บริเวณที่เรียกว่าเป็นชายแดนเชียงของด้วย ชาวลื้อในแถบเชียงของบางกลุ่มยังจำได้ว่า พวกเขาอพยพมาจากบ้านน้ำเก็ง ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ตรงข้ามกับหมู่บ้านดอนที่ในอำเภอเชียงของ สาเหตุที่อพยพเนื่องจากมีทหารไทยไปเผาบ้านของพวกเขาในฝั่งลาว ทำให้ชาวบ้านหลายกลุ่มที่เคยอาศัยอยู่ในฝั่งลาวอพยพหนีสงครามมาอยู่ในฝั่งเชียงของ

ดังนั้นช่วงเวลาของปีพ.ศ.2483-2488 ก่อนที่ญี่ปุ่นจะแพ้สงครามโลกครั้งที่สอง อาณาบริเวณของความเป็นเมืองชายแดนของเชียงของจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้มีการอพยพผู้คนระหว่างสองฝั่งโขงและนับเป็นเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งที่นำมาสู่การตัดสินใจในการจัดตั้งถิ่นฐานของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ อย่างถาวรมากขึ้น ก่อนหน้าเหตุการณ์สงครามฝรั่งเศส การอพยพโยกย้ายบ้านเรือนระหว่างสองฝั่งโขงเป็นปรากฏการณ์ปกติที่ชาวบ้านในแถบนั้นปฏิบัติมาเป็นเวลานาน ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ติดตามมาอยู่กับญาติพี่น้อง หรือการมาทำไร่ยาสูบซึ่งมีทั้งการข้ามมาทำสวนยาสูบในยังฝั่งไทยและการข้ามไปทำสวนในฝั่งลาว ยกตัวอย่างเช่น แม่เฒ่าอ่อนแก้ว แห่งบ้านห้วยทรายในฝั่งลาว ปัจจุบันอายุ 75 ปี แม่เฒ่าจำได้ว่า เมื่อยังเป็นเด็กสาวได้ติดตามพี่ชายมาทำสวนยาสูบที่ ‘เวียงเก่า’ คือ เมืองเชียงแสนในปัจจุบันจนกระทั่งเกิดศึกสงครามจึงย้ายกลับไปยังห้วยทรายถาวร ขณะที่แม่เฒ่าชาวลื้อแห่งบ้านหาดบ้ายจำได้ว่า ช่วงเหตุการณ์สงครามฝรั่งเศส นางอายุราว 8 ขวบ ได้อพยพหนีสงครามมาพร้อมแม่และพี่น้องหลายคน และตั้งบ้านเรือนในฝั่งไทยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

แม่เฒ่าชาวลื้อยังจำได้อย่างดีว่า การหนีสงครามฝรั่งเศสจากลาวมาไทยนั้น ไม่ได้มีเฉพาะชาวลื้อในฝั่งลาวเท่านั้นที่อพยพหนีภัยมาอยู่ในฝั่งไทย ในบรรดาคนเหล่านั้นประกอบไปด้วย คนเฒ่าคนแก่และคนหนุ่มสาวอีกด้วย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม ฝรั่งเศสได้กลับมาปกครองลาวอีกครั้ง ชาวลาวได้ก่อตั้งขบวนการปลดปล่อยลาวหรือแนวลาวยิสรขึ้นในราวปี

พ.ศ.2493 ก่อนหน้านั้นขบวนการฝ่ายซ้ายของลาวได้ดำเนินการต่อต้านฝรั่งเศสอยู่แล้วในหลายพื้นที่ จนกระทั่งขบวนการปลดปล่อยแขวงจำหนือและพงสาลี ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่มีส่วนสนับสนุนให้ขับไล่ฝรั่งเศสออกจากเดียนเบียนฟูในเขตเวียดนามซึ่งเป็นฐานอำนาจที่สำคัญที่สุดของฝรั่งเศสในอินโดจีนในปีพ.ศ.2497

อย่างไรก็ตาม การเมืองในลาวเวลานั้นได้แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ฝ่ายขวามีนายพลภูมิ หน่อสุวรรณค์ ท้ายผุย ชนะนิกร เจ้าบุญอุ้ม ณ จำปาสัก นายพลวังเปา เป็นต้น สำหรับนักการเมืองฝ่ายซ้ายที่มีบทบาทโดดเด่นมาตั้งแต่สมัยต่อสู้กับฝรั่งเศส ได้แก่ เจ้าสุภานุวงศ์ ท่านไกรสร พรหมวิหาร ท่านภูมิ วงศ์วิจิตร เป็นต้น

บรรยากาศทางการเมืองในยุคสงครามเย็นในปลายทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2520 แม้ว่าสนามรบได้เกิดขึ้นในลาว แต่ได้ส่งผลกระทบข้างเคียงต่อไทยในหลายด้าน ในมิติทางการเมืองเชียงของในเวลานั้น เปรียบเสมือนเป็นหน้าด่านที่ต้องเผชิญกับการเผยแพร่แนวคิดของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่แผ่ขยายมาตั้งแต่จีน-เวียดนามและลาว เชียงของจึงพยายามทำหน้าที่เป็นแหล่งสนับสนุนกองกำลังฝ่ายขวาซึ่งประกอบด้วยกองกำลังฝ่ายขวาของลาวที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา กองกำลังทหารจีนคณะชาติที่ได้รับการสนับสนุนจากไต้หวัน เพื่อต่อต้านจีนที่เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ในพ.ศ.2497 พร้อมกันนี้เชียงของได้กลายเป็นพื้นที่หลบภัยสงครามของกลุ่มคนเหล่านี้

ในมิติทางเศรษฐกิจ เงื่อนไขของสงครามได้กลายเป็นโอกาสทองทางการค้าของกลุ่มผู้ค้าหลายกลุ่ม ทั้งที่เป็นกลุ่มผู้ค้าบนเส้นทางการค้าดั้งเดิม เช่น ชาวลื้อที่เคยเดินทางค้าขายในแถบสิบสองปันนา-ลาวและไทย และผู้ค้าชาวจีนยูนนานหรือที่เรียกกันว่าชาวจีนฮ่อ นอกจากนี้ยังได้มีผู้ค้าที่เป็นชาวจีนที่เดินทางจากกรุงเทพฯ เพื่อไปค้าขายแถบเชียงของตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 ซึ่งในกลุ่มหลังนี้ถือเป็นกลุ่มผู้ค้าหน้าใหม่บนพื้นที่ทางการค้าแถบนี้ คำนวล พิชัยยา ปัจจุบันอายุเกือบ 80 ปี เขาเกิดที่เชียงของ แต่คนรุ่นตาเป็นชาวเมืองน่าน ส่วนคนรุ่นยายเป็นลื้อมาจากสิบสองปันนา ที่อพยพมาอยู่เชียงของ ตาของคำนวลนั้นได้รับมอบหมายให้เดินทางมาเชียงของเพื่อปราบปรามเงี้ยว เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกบฏเงี้ยวในเชียงของอยู่ในช่วงปีพ.ศ.2445- 2447 เมื่อขับไล่เงี้ยวออกจากเชียงของ ตาของเขาเลือกอยู่ที่เมืองเชียงของแต่นั้นมา

คำนวลเล่าว่า ชีวิตชาวเชียงของเมื่อราว 50- 70 ปีที่ผ่านมา ผู้คนส่วนใหญ่ทำนาเพื่อเก็บข้าวไว้กิน และทำสวนยาสูบเป็นรายได้หลักโดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ การค้าขายที่เชียงของในเวลานั้นจะติดต่อกับหลวงพระบาง คนลาวจำนวนหนึ่งเดินทางมาซื้อข้าว

ในแถบเมืองเชียงของ คำนวลจำได้ว่า ในเวลานั้นบริเวณบ้านหาดไคร้มีเตาบ่มยาสูบเจ้าของเป็นแซก ชื่อ นายน้อย เทพบิลกาน ส่วนที่บ้านเมืองกาญจน มีเตาบ่มเจ้าของได้แก่ เจ้าน้อย

กุศล จิตตางกูร นอกจากนี้ยังมีเตาต้มอีกหลายแห่ง เช่น ที่ บ้านดอน ที่ บ้านปากอิงและบ้านแจม
ป่อง

จากความทรงจำของคนเมืองแห่งบ้านแจมป่องซึ่งเคยเป็นนายสถานีของเตาต้มเล่าว่า ใน
ยุคปลายทศวรรษ 2490 เตาต้มจะจ้างแรงงานชาวขมุราว 40-50 คน นายฮ้อยเป็นผู้รวบรวมชาว
ขมุเดินทางมาจากบ้านปากแบง ในฝั่งลาว การเดินทางมากับนายฮ้อย แรงงานจะถูกหักเงิน
บางส่วนให้แก่นายฮ้อยจนกระทั่งครบหนึ่งปีแรงงานจึงเป็นอิสระสามารถหารายได้ด้วยตนเองโดย
ไม่ต้องถูกหักเงิน

จากการพูดคุยกับคนเมืองที่เคยจ้างแรงงานชาวขมุหรือเคยรับชาวขมุมาทำงานในเตาต้ม
ไม่พบว่า มีชาวขมุที่เคยเป็นแรงงานในช่วงปลายทศวรรษ 2490 อาศัยอยู่ตามชุมชนของชาวขมุใน
แถบเชียงของและเวียงแก่น

ศรีวงศ์ คำมะวงศ์ อดีตกำนันผู้เคยเป็นนายสถานีโรงต้มยาสูบที่แจมป่องและคลุกคลีกับ
ชาวขมุมาในหลายยุคสมัย เขาคาดว่า ชาวขมุในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ที่เคยเดินทางมาเป็น
แรงงานในเตาต้มคงเดินทางกลับไปยังบ้านเกิดในฝั่งลาวหรือเดินทางไปอยู่ที่อื่น ขณะที่ชาวขมุส่วน
ใหญ่ที่ตั้งชุมชนขมุอยู่ในแถบอำเภอเวียงแก่นและเชียงของในปัจจุบันเป็นชาวขมุคนละกลุ่มที่มา
เป็นแรงงานในยุคก่อน นอกเหนือจากการเป็นแรงงานรับจ้างในเตาต้มยาสูบ เจ้าของร้านค้าชาว
จีนในแถบเชียงของยังจำได้ว่ามีชาวขมุมาเป็นแรงงานตามร้านค้าและบ้านเรือนในแถบตัวเมือง
เชียงของอีกด้วย

จากการพูดคุยกับชาวขมุหลายหมู่บ้านในแถบอำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่นพบว่า
ช่วงเวลาที่สำคัญในการข้ามน้ำโขงเพื่อมาทำกินในแถบสองอำเภอตรงกับช่วงสงครามฝรั่งเศสใน
ลาวพ.ศ.2483 – 2486 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่ชาวลื้อบ้านน้ำเก็กในฝั่งลาวอพยพมาตั้งชุมชนอยู่ที่
บ้านดอนที่ และต่อมาจึงย้ายไปตั้งชุมชนที่บ้านหาดบ้าย สำหรับชาวขมุได้อพยพจากฝั่งลาวมาอยู่
ที่บ้านห้วยซ่านเป็นจุดแรก ซึ่งปัจจุบันบ้านห้วยซ่าน เป็นกลุ่มบ้านเล็ก ๆ ของชาวขมุอยู่ในเขต
ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จากนั้นจึงได้แยกหมู่บ้านออกไปหลายแห่งในทั้งสองอำเภอ ทั้งนี้ไม่ได้
หมายความว่า ก่อนปีพ.ศ.2483 หรือก่อนช่วงสงครามฝรั่งเศสไม่มีชาวขมุอยู่ในแถบเชียงของและ
เวียงแก่น เนื่องจากการเดินทางข้ามฝั่งโขงระหว่างผู้คนสองฝั่งเป็นวิถีปกติทั้งในกลุ่มคนเมือง ชาว
ขมุและกลุ่มคนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม อดีตกำนันศรีวงศ์แห่งบ้านแจมป่อง จำได้ว่า ในช่วงปีพ.ศ. 2502 – 2503
เขาเป็นคนขับเรือให้ปลัดอำเภอเชียงของมาถ่ายรูปรูปชาวขมุที่บ้านห้วยเอียน-ชุมชนชาวขมุในแถบ
เวียงแก่น และมีการมอบเหรียญให้เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงว่ามาอยู่ในเขตไทยแล้ว เหรียญ
ดังกล่าวมีลักษณะคล้ายเหรียญบาทและมีรูปพระมหากษัตริย์ ขณะที่ในเวลานั้นคนเมืองจำนวน
หนึ่งได้รับบัตรประจำตัวประชาชนแล้ว